

FARAGÓ VILMOS

Semmi sincs ügy

KÖZÉRZETJELENTÉSEK HÁROM ÉVRŐL

BUDAPEST

Z-füzetek/10

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© Faragó Vilmos, 1991

Letölthető:

A nulladik év (1988)

VISSZAJÁTSZÁS

Amikor a főtanácsos úr betért a kaszinóba, még csak néhányan lézengtek a faburkolatos falak közt. Alig vetette azonban karosszékbe magát, s gyűjtött rá kedvenc havannájára, az ismert értéktőzsdéi szakember állt meg előtte. Teniszezésből jöhetett, mert bár kifogástalan utcai öltöny feszült rajta, nyakkendője tökéletesen megkötve, s ujján is ott csillant híres karneolgyűrűje, amikor üdvözlésre emelte kezét, apró jelek reggeli sportolásról árulkodtak: diszkrét férfitussoló-illat, néhány verejtékcsepp a frizura választékában, enyhe pír az arcon. A főtanácsos úr nem szerette ezt az embert, mégis helyet mutatott neki a szomszéd karosszékben: érdekelték a kötvénypiac hírei, hosszúlejárátú váltója is volt, ez a karneolgyűrűs piperkőc pedig jobban tudta, kivárja-e a lejáratot, vagy leszámítoztasson-e azonnal, jobban tudta, mint az itt lézengő bankfiúk bármelyike. Bessz van, válaszolt határozottan a piperkőc, eladni minden papírt és diszkontáltatni a váltót, az ingatlan az egyetlen bizonyosság. Vegye meg például a házat, amelyben lakik, kedves főtanácsos úr, a hatóságok is ezt szorgalmazzák, vagy lépjen be csendestársnak egy bizonyos úrhoz, akiről tudom, hogy panziót épít most, negyven szobásat. Nem rossz a festmény sem, tudok néhány eladó Molnár C. Pált, talán tetszett hallani róla, hogy őt csak Mőcöpőnek hívják. A főtanácsos úr sokáig hallgatta még a piperkőcöt, szórakozott hümmögésekkel, egészen a szatmári békéig sikerült földerítettnie őseit, büszkélkedett a piperkőc, talált egy remek családfakutatót, Abbáziában nyaralt vele együtt, ajánlja a főtanácsos úrnak is, ja és hát tetszik-e olvasni most Perczel Zita önéletrajzi sorozatát, az ő figyelmét a Molnár Ferenc-premierén hívták fel rá, meg hát egy csodálatos regényre, jobb mint Zilahy Lajos, az egész város erről beszél, Hová lettél, drága völgyünk? a címe. Ezt már inkább zsongásként, mint tagolt, értelmes közlésként hallgatta a főtanácsos úr, havannája csonkig égett, föltápáskodván elköszönt a piperkőctől és kilépett a kaszinóból az utcára, ahol rikkancs kiabálta az aznapi szenzációt: „Ember a turulmadáron! Ember a turulmadáron! Esti a hírlap!”

Ami pedig a két eseményt illeti, a főtanácsos úr megérkezését és távozását, meg azt is, ami a két esemény között történt, én találtam ki, hogy afféle szövegpreparátumot készíthessek. Stiláris mutatványt, amelyet Bölcs István kuncogása közben Szilágyi János szokott fölolvasni a *Szellemi árverés* nevű rádiós játékban: tessék megállapítani a

szöveg időbeli érvényét. Mikor történhetett ez a kaszinóbeli eseménysor és milyen szavak árulkodnak róla? Talán lesz olyan olvasó, aki úgy gondolja most, hogy az a játékos nyerné el a följánlott jutalmat, aki így válaszolna: a kaszinóbeli eseménysor a két háború között történt, mondjuk, a harmincas évek közepén. És a következő szavak árulkodnak róla: a főtanácsos, a kaszinó, az értéktőzsde, a kötvénypiac, a váltó, a leszámítolás, a bankfiú, a bessz, a házvásárlás, a csendestárs, a panzió, a családfa, az abbáziai nyaralás, a Molnár-premier, a *Hová lettél, drága völgyünk?*, a turulmadár. De mert Bölcs István kuncogása annak szokott szólni, hogy van a feladatban valami huncutság, talán lesz olyan olvasó is, aki jól gondolja most: az a játékos nyerne dupla jutalmat, aki szerint ez az eseménysor ma is lejátszódhatna, 1988. január 17-én. És erről ugyanazok a szavak árulkodnak. A főtanácsos, a kaszinó, az értéktőzsde, a kötvénypiac, a váltó, a leszámítolás, a bankfiú, a bessz, a házvásárlás, a csendestárs, a panzió, a családfa, az abbáziai nyaralás, a Molnárpremier, a *Hová lettél, drága völgyünk?*, a turulmadár. Mert visszatért mindaz, amit ezek a szavak jelölnek. Ismét vannak főtanácsosaink. Ismét nyíltak kaszinók. Ismét vannak kötvények, s ha vannak, adás-vételük folyik egy eszmei piacon, amit értéktőzsdének is nevezhetünk. Újra megjelent a váltó, s ha megjelent, a bankok készpénzt fizethetnek bemutatójának a névérték szerint, levonva bizonyos kockázati százalékot és kezelési költséget, vagyis leszámítolva a váltót. Megint vannak bankfiúk, és van hossz meg bessz a kötvénypiacon, vagyis árfolyam-emelkedés meg esés. A háznak, amelyben lakunk, vissza- vagy megvásárlására buzdítanak, sőt váljunk bérháztulajdonossá, biztatott egy cikk az *Elet és Irodalomban* nemrég. Elég, ha csak a tőkénkkel lépünk be a vállalkozásba, nevünket nem kell adnunk hozzá, vagyis csendestárssá minősülhetünk. Mondjuk egy harminc alkalmazottas magánpanzióban. Megint divat a családfakutatás, a nyaralás Abbáziában (amit Opatijának neveznek most a horvátok, de az Abbázia előkelőbb), divat sok régi színész, régi film, régi színdarab és Molnár, de Szomory és Szép Ernő is divat. A *Hová lettél, drága völgyünk?* pedig újra megjelent, akárcsak az öngyilkosjelöltek a turulmadáron. És mindez csak a kezdet még, a nagy visszatérés éve előtt állunk.

A szövegpreparátumot nemcsak játékos feladványul készítettem, hanem azért is, hogy dokumentáljam és megalapozzam vele ezt a jelenminősítést és jövőjóslatot. Meg azért, hogy megkérdezhessem, mit gondoljunk erről a visszatérésről? Ha igaz Marx Károlynak az a sokat idézett summázata, amely szerint mindig kétszer búcsúzik múltjától az ember, először sírva (tragédiákkal), másodszor nevetve (komédiákkal), hogyan fogadjuk most azt, amitől kétszer elbúcsúztunk már, s most visszatért, visszatér? Sírva? Vagy nevetve? Vagy sírva-nevetve? Mi legyen a véleményünk arról a hirdetésről például, amely biztat, hogy vásároljunk kötvényt, vagyis egészítsük ki munkabérünket munka nélkül szerzett jövedelemmel? Arról, hogy a munka nélküli jövedelmek kínálati kötvénypiacával szemben ott áll a munka nélküli emberek keresleti munkaerőpiaca? Vagy arról a tendenciáról, hogy a visszatérés következtében nemcsak átértékelődik minden, ami volt, hanem fel is értékelődik? Akik szegények maradunk, szeressük-e a feltámadt vállalkozót, ha meggazdagodott, vagy elég-e csak tisztelnünk őt?

Aki kérdez, mint én is most, nem köteles válaszolni. Elég, ha kollektív válaszkérésre serkent. Csupa érdekes, mert csupa kérdezős év áll előttünk, lesz mire válaszolnunk. Magam, egyelőre, annyit merek kockáztatni, hogy sejteni vélem a visszatérés okát. Fejlődési ütemeket ugrottunk át, és most korrigálunk, alighanem erről van szó. Vagy, hogy Marx Károly summázatához térjek vissza: elhamarkodott volt a búcsú, túl korán neveltünk. Semmi sincs úgy, ahogy véltük. Kineveltünk egy gazdálkodási és életmódot, egy hozzájuk tartozó életvitelt, stílust, viselkedési norma-rendszert. Vittük mindezek egyetlen alakba tömörített karikatúráját a felvonulásokon:

ápolat-kövércés ember, szmokingban, szivarral a szájában. Most aztán megelevenült a karikatúra: valóságos főtanácsos úr tér be a kaszinóba, valóságos karosszékbe veti magát és rágyújt valódi havannájára.

KIÉ?

Megmagyarázhatatlan, honnan volt bizalma irántam, arra szólított fel Boldizsár Iván a hatvanas évek elején, kezdő koromban, menjek el egy gyárba. A gyárban pedig néztek körül és beszéljek az emberekkel, „felülről lefelé”. Igazgató, párttitkár, szakszervezeti ember, főkönyvelő, mérnök, művezető, szakmunkás, segédmunkás. Angol nyelvű negyedéves folyóirata olvasóit bizonyára érdekelné fogja, hogy nálunk, a vasfüggöny mögött milyen egy gyárvezetés hierarchikus szerkezete, s milyen emberi kondíciókat alakított ki ez a szerkezet. A gyár, amelybe elmentem, az óbudai Goldberger volt. Nézzek körül. A részletek fölidézhetetlenek ma már, csak arra emlékszem, hogy a látvány az arcomba öklözött, miként Engelsnek is, amikor *A munkásosztály helyzete Angliában* című könyve anyagát gyűjtötte: csattogó gépmatuzsálemek a szövődében, porfinomságú textilbolyhok lepedéke mindenén, a vaksin pillogó villanykörtéken, s a félhomályban sürgölődő munkásasszonyok szempilláján és babos fejkendőjén is; a kikészítő- és festőüzem gőzgomolyos lucskában pedig festékszínű ördögök végzik az ipari civilizációnak szóló infernalis szertartásukat a fortyogó üstök és betonkádak körül. Hierarchikus szerkezet? A látvány azt sugallta, hogy ami az emberi kondíciókat meghatározza, az inkább ez. Az elavult gépek, az ósdi technológia. Szemináriumi nyelven szólva: a termelőerők állapota. És ha már szeminárium, akkor ez is: a termelési viszonyoké. Amelyek, mint tudjuk, elsősorban tulajdonviszonyok. Kié az óbudai Goldberger?

Megmagyarázhatatlan az is, hogy én honnan vettem a bátorságot, de beszélvén igazgatóval, párttitkárral, szakszervezeti emberrel, főkönyvelővel, mérnökkel, művezetővel, szakmunkással és segédmunkással, már csak ezt kérdeztem: kié? Minthogy világunk tökéletességének és örökre elrendezettségének illúziójában éltem addig, és maradni is szerettem volna benne, kapálóztam a rám meredő fölismerés ellen: semmi sincs ügy, ahogy illúzióim diktálják, voltaképp senki sem érzi, hogy az óbudai Goldberger az övé volna, az óbudai Goldberger tehát szubjektíve senkié. Na persze, az államé. Az állam azonban absztrakció. Az igazgató azt mondta, hogy ő konkretizációja ugyan az absztrakciónak, hiszen ő itt az állam hús-vér embere, ám ő megbízott, és nem tulajdonos. A párttitkár azt mondta, nem érti, miért firtatok ilyen evidenciát. Az óbudai Goldberger a dolgozóké. A dolgozók azonban, úgy is mint bolyhos szempillájú munkásasszonyok, és úgy is mint festékszínű ördögök, nem tudtak arról, hogy tulajdonosok volnának. Néhány öregebb szakibácsi és munkásasszony (szakinéni?) emlékezni vélt a gyűlésre, 1948-ból, amikor közölték velük, hogy a gyár az övéké lett, mindenesetre tapsoltak a hírnek, s jobb híján ledöntötték az alapító Goldberger mellszobrát a gyárudvaron, de többről nem tudtak. Kapálózás ide, kapálózás oda, a fölismerést nem hessegethettem el; a beszámolót megírtam és meg is jelent a tréfásan Új Magyar Tarkedlinek nevezett folyóiratban, *Kié a gyár?* címmel.

Megmagyarázható, honnan volt mersze Boldizsár Ivánnak a közlésre. A szocialista munkamegosztás szerint vannak újságírók, szerkesztők, akik a terepen mozognak, és vannak hivatalnokok, akik az íróasztalnál ülnek. Az újságíró és a szerkesztő újságot csinál, a hivatalnok nem csinál semmit, illetve az a dolga, hogy ráijessen az újságcsinálókra: miért csináltak olyan újságot, amelyet csináltak. Boldizsár Ivánnak

azért nem kellett tartania az ijesztgetőktől, mert az Új Magyar Tarkedli angolul jelenik meg. Az ijesztgetők pedig nem tudtak angolul.

Mindez arról jutott eszembe, hogy egy tévériport is azt kérdezte most: *Kié vagyon a vagyon?* Közgazdászt kérdezett, szövetkezeti elnököt, szociálpszichológust, pénzügy-miniszter-helyettest, egyetemi tanárt, vezérigazgató-helyettest, csupa okos embert. Ráadásul negyedszázaddal később kérdezte, mint én, s azóta mindnyájan okosabbak lettünk. Kié vagyon hát a vagyon?

Az elnök szerint a szövetkezeti vagyon oszthatatlan, nem a tagoké tehát, gyakorlatilag olyan, mintha állami vagyon volna. A szociálpszichológus szerint nem az a fontos, enyém-e a gyár, az a fontos, érzekelem-e a szabadságot, amelybe a szükségszerűség birodalmából kéne átugranunk. A pénzügyminiszter-helyettes szerint növelnünk kell a külföldi tőke részarányát, vagyis nem kell félnünk attól, hogy a vagyon idegeneké lesz. Az egyetemi tanár a társasági törvényről beszélt: most még állami a vagyon, de az új törvény társadalmivá teszi majd. A vezérigazgató-helyettes reformretorikával válaszolt, ha álmából felébresztik, az átlag újságolvasó is ezt hadarná: tőkepiac kell, bérreform és az import liberalizálása. A közgazdász bízik a dolgozók résztulajdonossá tételében (pontosabban: a részvénytársasági formában), de nem bízik abban, hogy a résztulajdonos bele is szólhat majd tulajdonának irányításába. Romantikus elképzelés ez, a munkásnak máris túl sok a joga, a munkás úgy adja el a munkaerejét most, hogy csak félig adja el magát vele, a foglalkoztató máris ki van szolgáltatva a foglalkoztatottnak – mondta a közgazdász, megbotránkoztatva mindnyájunkat, akik romantikusokként a munkástulajdonosok munkásdemokráciájáról kezdtünk képzelegni.

Végignézve Vicsek Ferenc műsorát, szókimondóbbnak találtam magunkat, de kétséges, hogy okosabbak is vagyunk-e, mint negyedszázada voltunk. Most sem tudjuk még, kié az óbudai Goldberger. Jó volna eldönteni, mert úgy bánunk az egész országgal most, mintha a Belkereskedelmi Kölcsönzőtől bérelnénk, meghatározatlan időre.

TÓTÁGAS

Cégtábla a pesti utcán. Rajta a felirat: „Maronyák Jakab, fűzőkészítő kisiparos”. Mellette, kisebb betűkkel: „Fogadóóra: szerdán 4 és 5 között. A cégtáblát nem én láttam, kollégám fedezte föl és tette közhírré az újságban. Ha elrakom ezt az újságpéldányt, pontosan idézhetnék, így azonban be kell vallanom, hogy a kisiparos talán nem is Maronyák Jakab és nem is fűzőkészítő. Lehet, hogy C. Kiss Botond és patkószöveget gyárt. Vagy özvegy Vida Szilveszterné, és pehelypaplant készít. Amire pontosan emlékszem, az az, hogy fogadóórát tart hetenkint egyszer. Mint valami nagyon elfoglalt orvosprofesszor, kutatóintézeti igazgató vagy kerületi tanácselnök. Amire ugyancsak pontosan emlékszem, az az, hogy újságíró kollégám ugyanolyan derűs csodálkozással kommentálta, amilyenel én fogadtam fölfedezését: ő sem azért furcsállta és én sem azért furcsállom a kisiparos heti egyszeri fogadóóráját, mert vele professzori-igazgatói-tanácselnöki tekintéllyé növeszti fel magát, végeredményben demokrácia van, olyan előkelőségnek képzelheti magát mindenki, amilyennek akarja. A furcsállni való az, hogy bármit készít is egy kisiparos, foglalkozásából következő érdeke azt diktálná: a hét minden köznapján az ügyfeleket lesse, reggeltől estig, hiszen belőlük él. A furcsállni való az, hogy semmi sincs ügy, ahogy hinnénk, foglalkozásából következő érdeke tehát nem ezt diktálja. Hanem azt, hogy öt köznapon zordonan

elzárkózzék az ügyfelektől, akik mindenáron haskötőt, patkószöveget vagy pehelypaplant szeretnének készíttetni, s a hatodik köznapon is csak két órát engedélyezzen tolakodó vágyuk kielégítésére. A furcsállni való tehát az, hogy semmi sincs ügy, ahogyan lennie kéne, hogy valami, aminek a talpán kéne állnia, a feje tetején áll. Csodálkoznék, ha bárki számára újdonságként hatna, amit mondok: újságíró kollégám példája korántsem egyedi. A tótágas, noha fárasztó testhelyzetnek hinnénk, fölötte gyakori tornamutatvány.

Itt van például az *én* cégtábla-fölfedezésem. Budai oldal, Villányi út, közel a Móricz Zsigmond körtérhez. Üveges üzleti ajtó, néhány lépcső lefelé, a félszuterénba. Tábla az ajtó fölött: „X. Y. cipésmester.” (A nevet azért nem említtem, nehogy reklámozás gyanújába keveredjem.) Mit rejthet egy ilyen tábla? Senki sem hinné, hogy titkot rejt. Odalenn bizonyára cipésmester ül a suszterszéken, szájában faszögek, szorgosan kalapál, ebből él. De így van-e? Az ajtó üvegén ugyanis ragasztott papír, a papíron pedig ügyfélriasztó felirat, nyomtatott betűkkel, felkiáltójelesen: „SEMMIFELE MUNKÁT NEM VÁLLALOK!” A lehetséges ügyfél visszahőköl, és elképzei, hogy odalenn morcos ember fekszik egy sezlonon, arccal a fal felé fordulva, elege volt a suszterszékből, faszegből, kalapácsból, idejét embergyűlölő elmélkedéssel tölti, s abból él, hogy semmiféle munkát nem vállal.

De itt van bárki kórházi élménye. Míg ilyenje nincs valakinek, azt hiheti, hogy a munkamegosztás a következő: a beteg betegeskedik, az orvos gyógyít, a nővér ápol. Ha már van ilyenje, tudja: Ketteske szomjas, Hármaska itatja meg; Négyeske figyelmezteti Ötöskét, ideje volna bevennie az orvosságot; Egyeske diagnózist készít Ketteskéről, Hármaskáról és Négyeskéről, majd terápiát javasol nekik; Hatoska lázat mér, lepedőt cserél és kiviszi a kacsát; Hármaska hiánygyógyszert szerez az adjunktus úrnak; Négyeske répanadrágot vásárol Nővérkétől, jutányos áron a lányának; a kórterem Számoskái pedig azért nem hálnak éhen, mert Ketteskééknél disznóvágás volt, a folyosói hűtőszekrény tele van hurkával, kolbásszal és zsírban sütött-fagyasztott sertésoldalassal. Akinek van ilyen élménye, azon sem csodálkozna, ha legközelebb kivezényelnék egy reggel a kórházi mosodába, hívatnák a földszintre, hogy helyettesítse a portást, Hatoska pedig fölrázná hajnalban: „Ébredjen, szomszéd, rögvest megoperálok!”

És kinek nincs vásárlói élménye? Ha akadna ilyen, azt hihetné: bemegy a boltba, eléje pattan egy köpenyes úr, a száján üdvözet, az arcán a megtiszteltetés öröme, testtartásán szolgálatkészség, még a kezét is összedörzsöli. De mert nem akad ilyen, mindenki tudja: bemegy a boltba, odaóvakodik egy köpenyes asszonyság elé, a száján viszonzatlan jónapot kívánok, az arcán reménykedő kérdőjel, testtartásán alázat, még a kezét is könyörgésre kulcsolja. Hányszor rajta kapjuk magunkat, hogy a hangunk is, hogy a hangunkat is milyen koldusénekléssel rezegetjük, amikor megszólítunk egy köpenyest: „Kérdezhetnék valamit? Tessék szíves lenni megmondani, kaphatnék locsolótömlőhöz szórófejet? Olyan félcollosat?” Azon sem csodálkoznék, ha a kenyérboltban azt írnák ki: „Kenyer nincs!” Azért nem csodálkoznánk, mert ez abszurdum ugyan, de már sokszor láttuk kiírva.

Vagy ki nem hallotta még azt az elrejtethetlen büszkeséget a rádiós riporter hangjában, amikor bejelenti: sikerült elintézniük a kedves hallgatók panasza nyomán, hogy megfoltozzák a beázó háztetőt, ne vágják ki a balatonalsói hársfasort, nyugdíjat emeljenek Kviétált Géza bácsinak. A rádióriporter dolga eredetileg az volna, hogy riportot készítsen, az újságíró dolga, hogy cikket írjon. Ha mégis háztetőt javít vagy nyugdíjat emel, nem kéne csodálkoznom a riportkészítő tetőfedőn, a cikkeket író nyugdíjügyintézőn. Nem is csodálkoznék.

Nem csodálkozom a férfiasán udvarló lányokon sem, a lányos passzivitásé fiúkon;

ha azt látom, milyen kétoldalt lógó karral tűrik a fiúk, hogy a lányok öleljék és csókolják őket az utcán; ha Zsolti mamájától megtudom, hogy Csilla már két éve jár hozzájuk – gyakran ott is alszik –, de Zsolti még nem volt Csilláék- nál; vagy ha a néprajzosok fölfedeznék az új népszokást: a fiúkérést. Ha pedig mindezek miatt besétálnék a Panaszügyi Főirodába, szemem se rebbenne attól, hogy a Panaszügyi Főigazgató engem árasztana el panaszaival.

Mit mondjak még? Mondjam, hogy vajon mi az oka ennek a tótágasnak? A fogadóórás kisiparosnak? A munkaelhárító cipésznek? Az önkiszolgáló kórháznak? A vásárlói alázatnak? Az ügyintéző újságírónak? Mondjam, hogy a hiány? Az iparoshiány? Az ápolóhiány? Az áruhiány? Az ügybuzgalomhiány? Van, aki azt mondja, nem is valódi hiányról van már szó, hanem továbbélő beidegzésről, szakszerűbben: hiánypszychózisról. A lányos magatartású fiúkról pedig most olvastam: elvált szülők gyerekei, apa nélkül nőttek fel, anyai környezetben, azért olyan lányosak, mert nem kapnak utánozható férfimintát. Akármilyen is az ok, én fontosabbnak tartom a következményt: a tótágas-közérzetet. Zavart közérzet ez. A sommás meg: és elítélésektől bölcs dolog ugyan óvatoskodni, egy egészségügyi közhelyet mégis megkockáztatok: aki sokáig áll tótágast, annak fejébe száll a vér.

Az első év (1989)

HOGY VAGY?

Olyan ez, mint az angol *How do you do*. Nem igazi kérdés, köszönés inkább. Formula, amelyre formulával szokás válaszolni. Ha azt kérdezem embertársamtól, hogy vagy, nem ad rá valódi választ, a kérdésből olyannyira kikopott a kíváncsiság, hogy nem is illik valódián válaszolni rá.

Így volt ez tegnapig. Azóta minden meglódult körülöttünk. Azóta sűrű történéssel telítődik minden perc. Azóta, ha alszunk egyet, nem arra ébredünk, amivel elaludtunk. Hogy vagyunk? Nem is tudjuk pontosan, csak azt tudjuk, hogy nem válaszolhatunk formulával, s hogy a kérdés sem formális. *Nagyon vagyunk tudniillik*. Aki fiatal, soha nem volt még ilyen nagyon, aki idős, régen volt így az is. A létezés boldog és riasztó súlyának érzetében élünk. Közvélemény-kutató intézet létesült sebtében, hogy az eddig baráti-ismerősi kérdés hivatalosan is hógylétünket faggassa. Fölélénkült egy amúgy is fiatal tudományág, a társadalom-lélektan, hogy az egyén kollektív létezésének benső titkait kutassa. Kerekasztal-beszélgetésre hívott szakembereket a *Népszabadság*: ugyan mondanák meg, milyen is most lelkünk állapota. Roppant kíváncsisággal fordulunk egymáshoz: hogy vagy, hogy vagy, hogy vagy, de nem magánlelkünk állapota érdekel bennünket, hanem a köztelkünké. Mert attól remélünk magyarázatot a világra, hogy a

világállapot reánk tett hatását firtatjuk.

Hogy vagy? – kérdezem Ikszet, Ipszilont és Zét. Hogy lennék? Negyven év nagy idő, negyven év beidegződéseivel bajlódom. Azzal, hogy kiderült: semmi sincs ügy. Hogy minden másképp van. Bámulom, de nem irigylem azokat, akik állítólag mindig is tudták ezt. A nagyokosokat bámulom. Naprakész magyarázataikat. Retorikájukat, amellyel mindent elárasztanak. Az újságírókat bámulom, akik rezzenetlenül állnak az áradatban. Az interjúkészítőket, akik ugyanolyan kevéssé vitatkoznak újsütetű alanyaikkal most, amilyen kevéssé vitatkoztak régi alanyaikkal tegnap. Mondjak példát? „A népi demokrácia fából vaskarika. Csak demokrácia van” – mondta az interjúalany a nagy nyilvánosságnak. Holott hogy népi-e és demokrácia-e, amit így neveztünk, ez vitatható. De attól a népi demokrácia, elméletileg, nagyon is lehetséges. Egyáltalán: sokféle demokrácia lehetséges, attól függően, hogy milyen osztályerők túlsúlya jellemzi. Az interjúkészítő azonban hallgat. „Szocialista erkölcs, ez is fából vaskarika. Csak egyfajta erkölcs van” – mondja úgyszintén az interjúalany. Holott? Erkölcs is sokféle van, a tételes vallások normái is eltérnek egymástól, a civil erkölcsiség is eltér a tételes vallásokétól, s történelmileg is változik mindegyik – miért ne létezhetne szocialista erkölcs is? Az interjúkészítő azonban hallgat. Mintha mindig annak volna igaza, akinek orra alá a mikrofont dugják. Kérdezem Ikszet, Ipszilont, Zét, és mindegyik ilyeneket válaszol; Iksz még kesernyés példázattal is előáll: „Nincs az a gyanút keltő, sőt riasztó új tünet, amire a konjunkturális megkérdezettek ne felelnék rögtön: Miért volna ez gyanút keltő, sőt riasztó, amikor természetes inkább” – mondja Iksz. „Ha odamennék egy ilyenhez – folytatja Iksz –, és azt mondanám: Uram, ma reggel tanúja voltam annak, hogy Ön kilépett háza kapuján, odalódult Ön elé egy marcona óriás és háromszor irtózatosan pofonvágta, mi a véleménye erről, képes volna azt felelni: Hogy mi a véleményem? Hát az, hogy ez természetes.” Ilyeneket válaszol tehát Iksz, Ipszilont és Zé, s ezek akkor is érdemi válaszok a „hogyan vagy” – kérdésre, ha helyzetelemzésnek hamisak netán. Közérzületet fejeznek ki, s érvényük annyi, hogy léteznek.

Ha egyszer olyan nagyon vagyunk most, mert a politika készlet intenzív létezésre bennünket, rokonszenvesebb válaszok ezek, mint azé a kortársunké, aki így felel:

– Hogy vagyok? Csak nem képzeli, hogy válaszolok egy ilyen provokatív kérdésre?

ELLENDOGMÁK

Mi az ellendogma? Mielőtt nekilódulnék a példák sorolásának, az alapfogalmat kell tisztáznom. Mi az ellendogma?

Az első, a legegyszerűbb megközelítés, az elnevezésből indul ki. Ellendogma az, ami a dogma ellen van. Okosabbak nem lettünk, finomítsunk tehát: ellendogma az, ami a dogma ellen feszül, ami a dogmát tagadja. Látszólag dinamikus fogalom, hiszen ellenkezés dolgozik benne, a tagadás luciferi mozdulása. Lássunk azonban egy vallástörténeti példát, a szentháromság dogmáját. Kizárólagos hittétel volna, ha nem támadná ellendogma, s a támadásból nem jött volna létre az unitáriusok felekezete. Egy istenben három személy, ez a dogma; egy istenben egy személy, ez az ellendogma. Amiből rögtön kiviláglik, hogy az ellendogma korántsem dinamikus fogalom – hiszen maga is dogma. Az unitárius nemcsak ahhoz ragaszkodik, hogy nincs három személy, hanem ahhoz is, hogy kizárólag egy személy van. Hogy ne csak az elnevezésből induljak ki, hanem népi megközelítésből is: az unitárius megtagad egy állítást egy másik állítás kedvéért, csöbörből vödörbe jut tehát. Vagy újabb képpel szólva:

ellendogmája csak másik oldala ugyanannak az éremnek. Minthogy pedig az éremnek a másik oldala ugyanúgy érem, mint az egyik oldala, az ellendogma sem lehet más, mint amit tagad: ugyancsak dogma.

Remélem, hogy az alapfogalmat sikeresen tisztáztam, most már csak az a kérdés, miért álltam vele elő. Azért álltam vele elő, hogy megkockáztassam a következő kijelentést: *mi, magyarok, néhány év óta, az ellendogmák korszakában élünk*. Volt egy hosszú dogmatikus korszakunk, van egy ki tudja milyen hosszúnak ígérkező ellendogmatikus korszakunk, s lévén ez ugyanannak az éremnek a másik oldala, nyakig ülünk ismét a dogmatizmusban.

Hogy így van, kezdettől sejtettem, foglalkoztatni azonban csak akkor kezdett a dolog, amikor elolvastam Németh G. Bélának a Galilei-kör évfordulójára írott cikkét a *Népszabadság* tavaly november 19-i számában. A következő gondolatmenetet találtam benne, s ezt én most hátra is, előre is meghosszabbítom valamelyest:

Évtizedekig tartotta magát az a dogmánk, hogy jogállamiság, szólásszabadság, gondolatbiztonság nálunk van csak igazán, hiszen radikális plebejus-demokratikus alkotmány garantálja mindezt, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Egy idő óta viszont ellendogma tartja magát: nemhogy igazi, semmiféle jogállamiság, szólásszabadság, gondolatbiztonság nincs és nem is volt nálunk, nulláról kell elindulnunk: „végre meg kell teremteni a hazai jogállamot, szólásszabadságot, gondolatbiztonságot”. Németh G. Béla írja, „ideg rándul” benne, valahányszor ezt hallja, hiszen igenis léteztek már nálunk demokratikus szabadságjogok a Galilei-kör működése idején, a kiegyezés utáni liberalizmus korszakában (én szerintem következtelenül ugyan, de még az elmúlt évtizedekben is léteztek), nem *megteremtésről* kéne tehát beszélni, „hanem a megszakadt jogállamiság és tartozékai korszerű *továbbépítéséről*”. Tagadva kihagyni ezt a múltat, megint azt jelenti, hogy elveszítjük tárgyilagosságunkat, „s gondolat helyébe dogmákat állítunk” – írja Németh G. Béla.

Hogy ez gyakran előfordul most, bárki tapasztalhatja. Mondom a példákat.

Dogma volt nálunk, hogy sajtónk a népet szolgálja, tehát demokratikus; rétegérdeklődéseket is kielégít, tehát sokszínű; művelőinek – a régiekhez képest – kötelező főiskolát, sőt újságíróiskolát is végezniük, tehát színvonalas. Olvastam viszont a költőesszéistával készített interjút nemrég; azt mondja: egyik reggel újságolvasás közben döbbsent rá arra, hogy sajtónk nincs is. Hogy ami van, az nem sajtó. Mert az sem derül ki belőle például, hogy mi magyarok vagyunk. Az lesz csak sajtó, amire ők adnak hamarosan példát egy kétheti lappal, mert az magyar lesz. Azóta meg is jelenik már a lap, kívánom, hogy demokratikus, sokszínű és színvonalas legyen, de ha a magyar történelem első sajtótermékét benne kéne ünnepelem és nem a Rákóczi korabeli *Mercurius Veridicus*ban, „a gondolat helyébe dogmát állítanék” – ahogy Németh G. Béla írta.

Dogma volt nálunk, hogy a történelem különböző demokráciapróbálkozásai közül a miénk a legigazibb, mert a miénk nem az ősi katonai demokrácia, nem a görög városállam szabad embereinek demokráciája, nem az újkor polgári demokráciája, hanem a munkás-paraszt sokaságé, ezért is neveztük pleonazmussal (szóismétléssel) népi népuralomnak, plebejus demokráciának. Most azt halljuk: nemhogy igazinak, még korlátozott demokráciának sem nevezhető a mi eddigi rendünk. Félő azonban, hogy ebből az állításból is hiányzik a tárgyilagosságra törekvő gondolat. A demokrácia ugyanis korántsem csak többpárti parlamentarizmust jelent; a demokrácia életforma is, társadalmi viszonyrendszer, magatartásmód – sőt, inkább ez, mint amaz. És letagadható-e a levél a fáról? Állíthatja-e bárki érvényesen, hogy semmi sem történt itt az úr-szolga viszony felszámolásáért, a kisember felszabadításáért kalapgyűrő

alázatosságából, az alattvalói lét állampolgárivá változtatásáért; s nincs-e baj inkább abból, hogy az alá-fölérendeltségi viszonyok – a munkahelyeken például – túlságosan is elbizonytalanodtak: a mérnök-művezetőnek nemhogy diktatórikus hatalma, még minimális tekintélye sincs?

Dogma volt, hogy nálunk fejlett szocializmus van, és kommunizmus lesz. Most azt halljuk, hogy ami nálunk van, annak semmi köze a szocializmushoz, kommunizmus pedig sohasem lesz, mert a kommunizmus csak utópia vagy mondjuk magyarul: vágyálom. A tárgyilagos gondolkodás viszont vizsgálódást követel: vajon ha fejlett szocializmus nincs is, szocialisztikus elemek sincsenek? Vajon máshol – mondjuk Svédországban – sincsenek szocialisztikus elemek? Vajon le is kell mondanunk a szocializmusról mint jövőreményről? Vajon elképzelhetetlen, hogy a történelem szorgos erői létrehozzanak az elemek sokaságából egy működőképes szocializmus-modellt, sőt – ez a valószínűbb –, létrehozzák a modellek versengő változatait? Vajon legyintsünk-e fölényesen a kommunizmusra, ha utópia, akkor is? Vajon nincs-e szükségünk vágyálmokra? Mondjunk le róla egy közéleti haszonnal kecsegtető ellendogma kedvéért? Ismereteink a világról sohasem lesznek teljesek; mondjunk le a megismerésről?

A példák száma korlátlan, hadd mondjak el egy nemrégii személyes példát csak:

Alig hangzott el egy olyan jegyzetem a rádióban, mint amilyen ez a mostani is, csörrent a telefon a lakásomon, férfihang kérdezte: én vagyok-e az, akinek a hangját az előbb hallotta.

– Én.

– Nahát ha maga, akkor tudja meg, hogy magának semmi köze a néphez.

Ekkor még tréfára vettem a dolgot, derűsen visszakérdeztem tehát:

– Semmi közöm a néphez? Kérem, ne mondjon már ilyet, hiszen én magam vagyok a nép. Legalábbis egy vagyok belőle.

– Na ne vicceljünk, kérem! – így a férfihang. – Magának semmi köze a néphez, mert én elküldtem a lapjukhoz, az *Élet és Irodalom*hoz, egy fontos cikkemet, és maga nem közölte.

„Teringettét – gondoltam régiesen –, melyik cikk lehetett az, a kéretlenül beküldött cikkek sokaságából?” Mondani pedig ezt mondtam:

– Most már értem. Én nem vagyok a nép, csak ön az. Azzal, hogy cikkét nem közöltem, a népfelség elve sérült. De hátha rossz cikk volt az? Hátha ön nem is tud írni?

Sejtettem, hogy a népfelségnél is súlyosabbat sértettem meg ezzel: a hang gazdájának hiúságát. Nem csodálkoztam tehát indulatosan ellendogmás válaszan:

– Ide figyeljen, maga pimaszkodó! A cikkem meg fog még jelenni. Vegye tudomásul, hogy a diktatúrának vége, egy-két éven belül demokrácia lesz itt, mert az olyanokat, mint maga, elsöpörjük.

Ezt kiabálta a férfi, majd lecsapta a kagylót. Pedig van türelmem, szívesen elmondtam volna neki: lehet, hogy diktatúra volt itt eddig. De abból sem lesz demokrácia – csak újabb diktatúra lesz –, ha megint elsöpörjük egymást.

NEGYVEN ÉV **(Rádiójegyzet)**

A huszonöt éves találkozón még osztályfőnökünk, Kircsi István tanár úr olvasta fel a névsort. Nem az osztálykönyvből persze, az már akkor sem volt meg, a tablót tartotta szeme elé: a „Békéscsabai Állami Kereskedelmi Középiskola IV. B osztályának 1949-ben végzett növendékei” néztek rá vissza. Most, a negyvenedik éves találkozón Irányi Dezső tanár úr jelenhetett meg csak köztünk. Toporogtunk az iskola tornatermében, nézegettük egymást, a fényes szellők suhancnemzedékének ezt a mára ugyancsak megfogyatkozott seregét. Mire jutottunk? Bankigazgató, főkönyvelő, újságíró, katonatiszt, egyetemi tanár, tisztviselő, gyárigazgató, akivé váltunk, mit végeztünk negyven év alatt? Tudtam, hogy este a banketten, amelynek pohárköszöntő mondójává fölkerék, erre illene válaszolnom. Szólításra fölálltam hát, és válaszoltam valamit. Visszaélve a helyzettel, hogy mikrofon előtt ülök, megpróbálom fölidézni és a nyilvánosság elé bocsátani ezt a valamit.

Bizonyára nemcsak az én fejemben fordult meg – kezdtem a pohárköszöntőt hogy milyen pontos a megfelelés a személyes pályáiv és a politika pályáive között. Negyven évvel ezelőtt indultunk felfelé ívelő ágon, és most, negyven év után jutunk, nyugdíjhoz közeledve, a lefelé hanyatló ágra. Negyven évvel ezelőtt indult felfelé ívelő ágon az a politikai kísérlet is, amely már-már sikereken és kudarcos szakaszokon át most, negyven év után jutott, tartalékai kimerülésével, lefelé hanyatló ágra. És ez nemcsak párhuzam. A két ív gyakran egymásba fonódva futott, a kísérletnek mi – ha akartuk – alanyai is voltunk, s ha nem akartuk, tárgyai voltunk akkor is. Ez a negyven év a mi negyven évünk. A mi munkával eltölthető felnőtt életszakaszunk. Újabb negyven évet nem kapunk már a sorstól, hogy ami jó volt, kiteljesíthessük, s ami rossz volt, kijavíthassuk. Ez az első dolog, amit ha számot vetünk most magunkkal, tudomásul kell vennünk – mondtam.

Arra már csak én emlékszem – folytattam a pohárköszöntőt – (miért emlékezne bárki más), hogy akkor, negyven évvel ezelőtt is én álltam tanárok és diákok elé, búcsúzni a végzősök nevében. Az igazgató úr sablonos volt: most kiléptek az iskola védőszárnyai alól az Életbe – mondta –, ahol szigorúbb törvények, ravaszabb megpróbáltatások várnak rátok. Én pedig hetyke voltam: „eddig is az Életben voltunk, igazgató úr, ezután se félünk tőle; nem mumus az élet, amelytől félünk kell, hanem küzdőtér, amelyen győzni fogunk”. Micsoda kihívása volt ez a sértődékeny isteneknek! – kiáltottam ugyanitt, a rádió mikrofonja előtt, amikor a huszonöt éves találkozóról annak idején, 1974-ben beszámoltam. A beszámoló szövege megvan még, idéztem belőle a negyvenéves találkozó bankettjén, megsértve a pohárköszöntő műfaj szabályát, s ugyanazt idézem most is, a rádiójegyzet műfajszabálya nem csorbul tőle: „Micsoda kihívása volt ez a sértődékeny isteneknek! De nem volt-e ennél is merészebb kihívás az a történelmi program, amelynek akkor – 1949-ben – szolgálatába szegődtünk? És nem kellett naivság – vagy ha úgy tetszik: hetykeség – ahhoz, hogy e programról most már a magunkra kérdés tárgyilagosságával beszélhessünk?” Ezt idéztem a banketten az 1974-es rádiójegyzetből. És még ezt idéztem: „Akik akkor, 1949-ben eszméltek történelemcsináló kis és nagy feladatokra, mindnyájan így vannak most, 1974-ben: élnek, dolgoznak, történelmet csinálnak ma is, nincs sok idejük az elérzékenyülésre, az emlékező visszavágyódásra, az anteuszi mozdulatra, mellyel a megfáradt ember az elindító élményekhez fordul erőért – van még erőtartalékuk. Talán a negyvenéves jubileumon mindnyájan összegyűlnek majd, beülnek megpihenni öreg emlékeik közé, és meghatottan nézik egymást. Aztán sorban felállnak, és válaszolnak a kérdésre: Mi lett belőled? Mi lett a programból, amelynek szolgálatába szegődtél? Szeretném megérni ezt a névsorolvasást is.” Ezt idéztem most a banketten, mondván, hogy lám, itt vagyunk, megéltük a névsorolvasást, s hogy ez a második dolog, amit ha számot vetünk most magunkkal, kérdeznünk kell: mi lett a programból?

A program és ami lett belőle, kíméletlen kritika tárgya most – folytattam. – Negyven év. Negyven évvel ezelőtt kezdődött minden rossz – ezt hallani léptenyomon. Én azt javaslom – mondtam magunknak –, ha érvényes választ keresünk a kérdésre, ne fogadjuk el minden további nélkül ezt. És nem hiúságból. Nem azért, mert hiszen mi is negyven évvel ezelőtt kezdőtünk, a mi pályánk is akkor indult, s akkor mi is része vagyunk a „minden rossz”-nak. Ez még akár igaz is lehetne. De ebből a „minden rossz negyven évvel ezelőtt kezdődött”-állításból az következne, hogy negyven évvel ezelőtt viszont minden jó volt. És ez az, ami nem igaz. A rossz sokkal korábban kezdődött. Amikor gyilkolni küldték a magyar férfiakat Szerbia ellen, s a gyilkolást hőstetté hamisították. Amikor akkorát billent tehát az erkölcsi rend, hogy máig nem állt helyre. Mert folytatódott a rossz azzal, hogy gyanúsnak minősített 19 tavaszán-nyarán az a magyar, aki gazdag volt, majd gyilkosnak 19 őszétől az, aki szerint a gazdagot büntetni kellett tavasszal és nyáron, aztán az, akinek egy Trianon nevű palotában önkényesen meghúzott határvonalon túl adatott születnie és laknia, majd az, aki e határokon belül született ugyan, de nem keresztelték meg (ez már nemcsak az erkölcsi rend csorbulása, hanem a józan észé is: egy állam kiközösíti, majd halomra gyilkoltatja saját polgárait), aztán az, aki német nemzetiségűnek született (egy állam kizsuppolja határain túlra saját polgárait), majd az, aki arisztokratának született, vagyonos polgárnak, kisbirtokos földművelőnek, aki szociáldemokrata volt, szerb nemzetiségű volt, vallásos volt, aki „másként gondolkodott”, vagy aki gyorsabban haladt előre a vállalkozásban, mint amilyen tempóban a törvények változtak (egy állam osztályharcot szorgalmaz saját polgárai között, s amikor liberalizálódik valamelyest, kötőféken tartja polgárait akkor is). Az erkölcsi rend, a jogrend sérelmei végestien végig. Nem csoda, hogy oly sokat emlegetődik a jogállamiság mostanában. Ha valamit is tettünk az erkölcsi rend és a józan ész védelmében e jogállamiság előkészítéséül, amikor tehattunk – vagyis épp a negyven év alatt akkor nem rossz, akkor valami jó kezdődött velünk negyven évvel ezelőtt. Ez a harmadik dolog, amit ha számot vetünk most magunkkal, válaszolnunk lehet.

Tudom, hogy két olyan társunk van az 1949-ben végzett három osztályból, aki régóta Amerikában él – folytattam, a pohárköszöntőt befejezendő. – Tudom, hogy ők is köztünk vannak most. Nem mondok nagy szót, ha hűségük jeleként értelmezem ezt. És annak bizonyosságaként, hogy politikai viszálykodásaink, rang- és erőfitogtatásaink, mesterkéltségek és világnézeti acsargásaink mögött, hét évtizedes – vagy annál is régiebb? – széttartó mozgásunk ellenében működik egy összetartó erő: nemzetnek hívják. Tudom, hogy nem felejtettek el magyarul, sőt gyerekeik és unokáik is beszélnek a nyelvet, melynek szabályaira az iskola tanított meg minket. Mi legyen a negyedik dolog, amit ha számot vetünk most magunkkal, elhatároznunk kéne? Hogy mi sem felejtünk el magyarul? Már időnk sincs annyi, hogy elfelejthetnénk. Emberül. Emberül ne felejtünk el, amíg élünk.

Ezt mondtam befejezésül, s már leültömben láttam, hogy házastársam, a mellettem levő széken, elégedetlenkedik valamivel. Balgaságokat beszéltem? „Nem – súgta ő. – Csak elfelejtkeztlél valamiről. Talán az ötödik dologról, ami nélkül a számvetés nem teljes. A fiatalokról, akik most érettségiznek, akiknek pályáíve most indul felfelé. Hátha amit öregesen fölpanaszoltál, az a kíméletlen kritika, az utat tisztítja majd az ő jövőjük elé?” „Igazad van” – válaszoltam neki, a mulasztást azonban nem pótolhattam ott és akkor. Itt is csak annyit most már: vajha ők jönnének rendet teremteni. Az erkölcs és a jog rendjét visszaállítani. Negyven év talán elég is lenne rá nekik.

VÁLTOZATOK AZ ÉLETRAJZRA

Már csak a közép-európai szomorúságú viccre emlékszem. Az apropó, mely közeli ismerősömből a viccet előcsalta, a földidézhetetlenség homályába süllyedt, de mert, mondom, közép-európai viccről van szó, talán nem is kell külön apropó hozzá. Talán elég általános apropónak az, hogy itt élünk, nyugat és kelet ütközőpontján.

– Káderezik az öreg magyart, így indul a vicc – mondta közeli ismerősöm.

– Halljuk az önéletrajzát! – így a káderezők.

– Az önéletrajzomat? – kérde az öreg. – Hát kérem. Születtem az Osztrák- Magyar Monarchiában. Tanulmányaimat a Magyar Királyságban végeztem. Munkába állásom a Csehszlovák Köztársaságban történt. Későn nősültem, páromat Magyarországon kísértem oltár elé. Mostan pedig, egy idő óta, a Szovjetunióban élek.

– Ez igen! – mondták elismerően a kérdezők. – A bácsinak ugyancsak kalandos élete volt.

– Kalandos? – így az öreg magyar. – Hiszen egész életemben ki se mozdultam Munkácsról.

Így szólt közeli ismerősöm vicce, és hogy a kommentárja hozzá miként szólt, hadd mondjam el azt is.

– Ne tekintsd hencegésnek – indult a kommentár –, de hozzám képest kezdő ez a viccbéli öreg magyar. Elmondom neked, hogy hatvanéves koromig hányszor kellett vagy kellett volna születésemet letagadnom, múltamat megváltoztatnom, életrajzomat átstilizálnom, s nekem sem azért, mert kalandor vagyok. Éppen azért, mert ki sem mozdultam Magyarországról. A sorozat – mondta ismerősöm – csúnya árulással kezdődött. Amilyen Péter apostolé volt az Olajfák hegyén. Tizenkét-tizenhárom évesek voltunk, polgári iskolások, pár nappal azután, hogy nagyszülőikig visszamenő keresztlevelek alapján döntöttek rólunk: elsőrendű polgáristái vagyunk-e a hazának, vagy másod-, netán harmad- osztályú polgáristái. Hátrafordult felém Romvári Pali, osztály- főnökünk bennfentese, és hangosan kérdezte, hogy nekem is hangosan, társai füle hallatára kelljen válaszolnom: „Hogy is hívják a te édesanyádat?” Édesanyámat, aki már régen, hároméves koromban meghalt, Grün Irénnek hívják. Árulkodó név, a megfelelő viccek két állandó szereplője közül az egyik szereplőé: a másikat Kohnnak nevezik. Kohn és Grün utazik a vonaton. Apám másodszor nősült, új feleségében nevelőanyát kaptam, és itt következik az árulás: az ő nevét mondtam hangosan, társaink füle hallatára. Az ő neve nem árulkodó. Máig meggyőződésem: ha édesanyja megtagadásának bűnébe sodor tizenkétéves gyereket egy hatalom, nem érdemel kíméletet a történelemtől.

De süllyedtem én mélyebbre is – folytatta közeli ismerősöm. – Faluról jártunk vonattal a városi iskolába, napi eseménynek számított az állomáshoz vezető utcán: megjött a délután ötórás. Szállingóztak az utasok, ráérő falusiak álltak ki báméskodni a kiskapu elé: jönnek az ötórásiak. Anyai nagyanyám élt még (egészen az auschwitzzi gázkamráig élt), mindennap kiállt ő is a kiskapuba. Vonultunk előtte, bejáró diákok, az út másik oldalán: kaján társak figyelték, köszönök-e neki, vállalom-e, bélyegzem-e magam azzal a láthatatlan bélyeggel, amely negyvennégy tavaszán már láthatóan sárgállott sötétkék festőkötényes mellén a nagyanyámnak? És én elfordított fejfel oldalogtam a járdán, hogy ne kelljen köszönnöm neki, ne kelljen vállalom őt, ne kelljen bélyegét hordanom. Inkább az apai rokonság. Igen. Inkább ők. Közép-európai gyerek vagyok; ha valakiket megtagadni kényszerít ez a sorsomul adatott lakhely, hát ad másvalakiket, akiket vállalhatok. Az egyik nagynénémet első világháborús orosz hadifogoly viszi feleségnek, valahová Belorussziába, a húszas évek elején; amikor a

front a Donnál áll, következő unokabátyáim találkozhatnak egymással valamely csetepatéban vagy a nagy voronyezsi áttörésnél netán: egy magyar-zsidó munkaszolgálatos unokabáty, két magyar-sváb SS-mundéros unokabáty és egy szovjet katona unokabáty. Mintha rossz regényíró találta volna ki ezt a találkozást, pedig semmi kitalálás nincs benne. Az anyai ági rokonságot gettóba terelik először, padlásunk kukucskálóján nézem végig, lázas didergéssel, ahogy Lócskai Pali bácsi lovas kocsija elindul velük és a csendőri kísérettel a közeli városba, aztán hírmondó sem tér vissza közülük. Mire visszatérhetne akár egy is, újabb közép-európai bűnbakkeresés indul, most az apai ági rokonság körében. Összeírás a községházán, aztán gyülekezés ötvenkilós csomagokkal személyenkint: irány Németország. Egy szál rokonom se marad, akit mehtagadhatnék.

Ekkor határozom el, hogy én nem származtam. Lehet, hogy más származott, talán még büszke is az őseire (bár az is lehet, hogy bűnhődik miattuk), én az vagyok, aki. A történet azzal a pusztá önmagammal kezdődik, akivé váltam. Hiú elképzelés, Közép-Európában nem lehet nem származni. Az őseid utánad jönnek, a mindenkori hatalmak pedig mellednek döfik mutatóujjukat. Milyen jó elmerülni a népi kollégium baráti közösségében. Megmondanod, ki vagy, nem azzal kell, honnan jössz, azzal öcsém, hová mész – az illyési epigramma ott a tanulószoba falán, tisztult jövő reményével szól le ránk. 1949 nyarán azonban felvételi vizsga az egyetemen, ravasz keresztkérdést kapok: hány szék van apám falusi borbélyműhelyében. Mert ha egynél több, akkor ott segéd tartható, akkor az apám kispolgári kizsákmányoló. Nyár közepén ifjúsági tábor, engem a Diákszövetség küld oda. És még ki? – kérdi a tábor kérdezője. A kollégium? A Nékosz? Ügy, akkor te bizonyára narodnyik vagy. Itt határozom el, hogy nem menekülhetvén, mégis csak származtam. És beleírom ettől kezdve minden önéletrajzba, a tizedikbe, a századikba is apám borbélyszékét, a Nékoszt, az elpusztított és a kitelepített rokonokat, még azt is, hogy egy időben – noha nem tudtam róla akkor – bizonyára narodnyik voltam.

De még nincs vége. Az 1953-as új kormányprogram után el kellett volna ítélnem magam, amiért DISZ-esként én is szavaztam korábban egy kuláklánnyá szegyenített kolléganőnk kizárására. Az 1955. márciusi határozat után meg kellett volna bocsátanom magamnak ugyanezt. 1956 októberének utolsó napjaiban munkahelyem nagytermében kellett volna a dobogóra pattannom azzal, hogy én a letűnt rezsím áldozata vagyok, tőlem elvették a Diák- szövetséget, el a népi kollégiumot, el az illyési tisztult jövő reményét, és így tovább. De akkorra én már megmakacsoltam magam: elég a Péter apostoli megszegyenülésekből, tegnapi önmagam folytonos mehtagadásából. És 1956 novembere után nem jelentkeztem se bűnbánóként, se áldozatként. 1968-ban nem mondtam, hogy az új mechanizmus híveként mennyire elítélem korábbi dogmatikus magamat. 1973 után szavam sem volt arról, hogy hiú reményeket tápláltam netán az új mechanizmus iránt, a nyolcvanas évek közepén nem esküdöztem, hogy mégiscsak reformpárti vagyok, most pedig ne várja tőlem senki, hogy szél- kakasként teljes fordulatot tegyek, és hatvanévesen *mindent* mehtagadjak, teljes felnőtt életem valamennyi hitét és balhitét átkokkal illessem, öklömet rázva, nyelvemet öltögetve a mögöttem levő negyven évre.

Amikor idáig ért közeli ismerősöm, láttam, hogy nyaka-füle vörösödvén, monológja befejezésére kell intenem: veszedelmes életkorban van, ilyenkor dől el, hogy leteríti-e holnap egy infarktus vagy az emberi kor végső határáig éldegél-e. Búcsút intvén neki, már csak biblikus sóhajra tellett tőlem, valahogy így: Jaj nekünk! Jaj annak az országnak, amelynek fiai ily sűrűn kényszerítettnek mehtagadni tegnapi magukat. Folyamatosság, jöjjön el végre a te országod!

MÉG MINDIG AZ ÖTVENES ÉVEK?

Igen. Még mindig. Még mindig a negyvenes évek is. A harmincasok, a húszasok, a tízesek, még mindig ez a történésektől súlyos közelmúlt, és még nagyon sokáig ez, mert amit velünk művelt, s amit mi műveltünk benne, hiába a sok szó, kibeszéletlen és talán kibeszélhetetlen is. Ami bizonyos: óriási a lelki-higiéniái kára saját történelmi szakaszaink radikális megtagadásának. Korábbi önmagunk vádlottá nyilvánításának. Egy szerves történetiség szervetlenné zúzódásának. Márpedig nagyon is hajlamosak vagyunk erre. A fehér uralom vérrel-bitóval tagadta tizenhét és tizenkilenc tavaszát-nyarat. A koalíciós ország átkossá bélyegezte az előző huszonöt évet. „Holnapra megforgatjuk az egész világot” – énekeltük teli torokból. A fordulat éve ezt a koalíciós időszakot is rögtön megtagadta aztán: „A múltat végképp eltörölni” – így szólt az ének. Eltörölni a fordulat éve utáni berendezkedést – ez már 56 októberének radikalizmusa volt, a mai radikalizmus pedig négy évtized megtagadására biztat. Mintha ingoványon haladván, úgy raknánk pallót a lábunk elé, hogy amin túlléptünk, rögtön föl is szednénk. Vagy ami rosszabb: föl is gyújtánánk. Mint aki nem menetel, hanem menekül előre. Így aztán, aki személyes történetként éli meg az országtörténetet, saját múltját tagadja meg folyton. Akinek pedig múltja nincs, annak jelenléte is bizonytalanná válik – ez az a lelki-higiéniái kár, amely „a múltat végképp eltörölni”-programjából származik.

Jobb program kell: a megőrizve megtagadásé, a közelmúlt árnyalatos-indulattalan szemléletéé és vizsgálatáé. Itt van például egy rendkívül kényes kérdés: a nemzeti érzékenysége. A hatalom és a nemzet viszonyáé. A radikális tagadás jegyében már-már köz- megegyezésnek számít most, s ezért lépten-nyomon olvasható, hallható, hogy az ötvenes évek a nemzetietlenség éveit voltak. Hogy Rákosi és társai nem számoltak a nemzeti érzéssel, süketek voltak rá, sőt minduntalan megsértették. Az árnyalatos-indulattalan szemlélet és vizsgálat viszont, amelyet közelmúltunk kívánna, azt sugallja, hogy ne hamarkodjunk el a nemzetietlenségről szóló ítéletet, hátha másképp van ez. A következőket gondolom:

A nemzetietlenség vádjában megfontolásra int az egyetemes történelmi tapasztalás is. Rákosi és társai uralma bevallottan diktatúra volt, az újkori történelem diktatúrái pedig – akár forradalmiak, akár ellenforradalmiak – hangsúlyozottan nemzetiek, illetve nemzetieskedők.

Nem volt kivétel ez alól az ötvenes évek Magyarországja sem. Lássuk csak:

A gazdaságban gögös elutasítása nemcsak a külföldi segélynek, még a külföldi hitelnek is. Szűkös kereskedelmi kapcsolatok, de a termelési kapcsolatok teljes hiánya az úgynevezett testvérországokkal. Törekvés a lehetetlenre és értelmetlenre: a gazdasági önállóságra. Nagyralátó nemzeti terv: „A vas és az acél országa leszünk.”

A belpolitikában: felszámoljuk az osztálykülönbségeket, társadalmi feszültségektől mentes, egyéredű, egységes nemzet leszünk. A gyár a munkásé, a föld azé, aki megműveli, birtokba vettük a hazát: „Miénk az ország, magunknak építjük”.

A külpolitikában: hűség a szövetségi rendszerhez, éberség minden más rendszerrel szemben, erőnövelés és erődemonstráció, katonai díszszemle minden évben, 48 mintájú puskákkal és csörömpölő tankokkal, nem vagyunk akárkik. Békét akarunk, de ha ránk támadnak, alapos leckében részesítjük az agresszort. „Nem rés, hanem erős bástya vagyunk a béke frontján.”

A művelődéspolitikában: megszűnt az uralkodó osztályok műveltségi monopóliuma, végre művelt lesz az egész ország. Az olvasó nép hazája leszünk. Az

irodalom és a művészet jellegzetessége: szocialista tartalom nemzeti formában. Kizárjuk a kozmopolita irodalmat és művészetet, elítéljük a kozmopolita gondolkodást. „Népben-nemzetben gondolkodunk.” Csak tiszta forrásból merítsünk: a népművészetből. Énekeljük magyar népdalt, táncoljunk népi táncot. Az irodalomban: „Lobogónk: Petőfi”. A képzőművészetben: Munkácsy. A zenében: Erkel. A kor operaslágere: „Hazám, hazám, te mindenem”. Reprezentatív színdarabja: a szabadságharcos *Ozorai példa*, a Kossuth-felmagasztaló *Fáklyaláng*. Színpadra állítják az *Egri Csillagokat*, a *Kőszívű ember fiait*. A reprezentatív film: a *Feltámadott a tenger* (a szabadságharcról), a *Déryné* (a nemzeti színjátszás hőskoráról), a *Rákóczi hadnagya*. A történelemszemléletben: a kurucos-szabadságharcos múlt favorizálása. A militáns Magyarországé. A jelszó: „Utódai és örökösei vagyunk a magyar történelem legszentebb hagyományainak”.

A hétköznapokban: gyanakvás mindenki iránt, akinek külföldi rokonai vagy bármilyen kapcsolatai vannak. A kapcsolatok ezért meg is szakadnak. Az ország bezárul. Önmagába fordul. Lélek a határon se ki, se be. Legföljebb a sportolók. A futballból nemzeti presztízsügy lesz. Hiába a deklarált testvériség, a sok internacionalista szólam, személyes kapcsolat nincs a külvilággal, a közvetlen „testvérekkel” sincs, a népi demokratikus országok határai ugyanolyan átjárhatatlanok, mint az aknazaras többiek. Mintha a táblabíró Magyarország jelszava volna érvényben: „Extra Hungáriam non est vita ...”

Persze, hogy felületes áttekintés ez. Mégis megkockáztatom, ami belőle következik: Rákosiék korántsem voltak nemzetietlenek – nemzetközietlenek voltak inkább. Vagy paradoxonnal fogalmazva: nemzetietlenek azért voltak, mert nem voltak nemzetköziek.

A paradoxon pedig nem jár-e közelebb az igazsághoz, mint az egyoldalú, sommás ítélet?

AZ AVAR ILLATA

Hogy merre jártam és mit csináltam egy evvel ezelőtt, 1988. november 5-én, meg nem tudnám mondani. Talán azt sem, merre jártam és mit csináltam egy héttel ezelőtt, 1989. október 29-én. De pontosan tudom, hogy merre jártam és mit csináltam harminchárom évvel ezelőtt, 1956. november 5-én. A történelem alatti idő jeltelenül múlik, a történelmi idő jeleket hagy, eseményei személyes történetekként rögzülnek az emlékezetben: mikor is volt az a reggel, amelyen gyalog indultam a végtelen budai Fehérvári úton a Móricz Zsigmond körtér, a Bartók Béla út, a Szabadság-híd, a pesti Belváros irányába, ahonnan ágyúdörgések gurultak felém a város macskakövein, mikor is volt az a reggel? Még a kövek csuszamlósságát is érzem a talpamon. A ködös reggeli borzongást a bőrömön. A lázban vergődő utcák, házak látványát a szem recehártyáján. És hát az illatot az orrban. Az 1956. november 5-ei reggel illatát, ezt a nehéz füstszaggal keveredő természeti illatot: az őszi avarét. A tizennegyedik nap ez, már két hete, hogy életveszélyes mesterséggé vált az utcaseprés, az utcán teherautók söpörnek most végig, csörömpölő páncélos szörnyek, puska- és ágyúlövedékek. Teli hullott levéllel minden. A két hét első felében verőfény fűrésztött bennünket, a másodikban esős ősze fordult az idő, ha ázott avar illata csap meg azóta is, mindig ezt a harminchárom év előtti reggelt idézi elém: kilépek az utca csúszandó kövére, reggeli borzongással a bőrömön és lopakodva elindulok a lázban vergődő házak között arra, amerről ágyúdörgések gurulnak felém.

És mögöttem?

Mi volt mögöttem az a tizenkét nap, amelyre a tizenharmadik nap hajnalának égszakadása következett, s amely az utcára űzött a tizennegyedik nap reggelén, be a munkahelyre, emberek közé, társak közé, hátha ők tudják a választ a zavarodott kérdésre: most aztán mi lesz velünk?

Hogy mi volt, egyetlen szavas elnevezéssel meg nem ragadható. Le kell írni először, percről percre. Körüljárni, hogy minden oldala elénk tárulkozzék. Kézbe venni, megtapogatni történéseit, hogy epidermiszünk is a megértést segítse. Hajlamosak vagyunk a mítoszgyártásra, a szép mítoszokéra is, a szörnymítoszokéra is. Gyártsunk inkább tárgyyszerű történelemképet, ez kevésbé lesz hamis a mítosznál, annyira csak, amennyire minden kép az, hiszen az ábrázolás csak tükre az ábrázoltnak. Legyen elég most, hogy felmutatok néhány színt, a közös képre illőt.

Az egyik szín az eseményekben működő akaraté. Talán meglepő állítás: semmi sem a résztvevők akarata szerint történt. Vagy másképp fogalmazva: ami történt, azt senki sem akarta. Akik délután felvonultak, nem akartak lövöldözést este a Rádiónál. Nagy Imre beszédet mondott a Parlament előtti tömegnek, holott aznap reggel meg sem fordult a fejében, hogy beszédet fog mondani, sőt még egy órával előtte sem akart a tömeg elé állni. Akik a Rádióhoz vonultak, követeléseket szerettek volna beolvastatni, nem akartak Rádióostromot. Akik hangadóivá lettek az eseményeknek, eredetileg csak személyi változásokat reméltek a vezetésben, nem akarták a hatalom totális összeomlását. Azt a fiataalt, aki elindult otthonról s délben már fegyveres csoportban találta magát, reggel még csak a kíváncsiság hajtotta. És így tovább. A helyzet logikájából következő eseménysor indult, nem a szereplők mozgatták a történelmet, hanem a történelem önmozgása sodorta magával a szereplőket. Megválaszolhatatlan kérdés, hová- meddig tartott volna ez a sodrás, ha nincs november negyedikek hajnala, s nem következett-e például a helyzet logikájából az újabb és újabb személycsere a kormányban, vagy a kormány teljes fontosságvesztése az új önkormányzati szerveződésekhez képest.

A második szín az eseményekben működő szereplőmennyiség. Ez talán nem meglepő állítás: akik csináltak valamit, kevesen voltak. A cselekvésnek volt egy kormányzati szintje, néhány tucat emberrel; egy önkormányzati szintje a különféle bizottságok és bizottmányok párezer vezetőjével; egy pártszerveződési szintje, ugyancsak párezer emberrel; s voltak a fegyveres csoportok. A tömeg képviseltette magát demonstrációkban, de ez is képviselet volt, a számszerű többség lakásába, házába, a vidék csendjébe húzódva várta, merre fordulnak az események, ha az utcára ment, a kíváncsiság hajtotta, vagy az élelemszerzési kényszer, egyedei átlótt koponyával feküdtek a pesti utcán, mellettük elgurult két-kilós kenyér. Nincs ebben semmi rendkívüli: a francia forradalmat is kevesen csinálták, a párizsi Kommünt is, a tizenhetes pétervári forradalmat is, hiszen a bolsevikok csak a pártban voltak többségiek, a lakossághoz képest menseviknek számítottak.

A harmadik szín az eseményekben működő alapérzésé. Ez talán ismét meglepő állítás: nem volt olyan nagy a szabadságérzés, amilyennek gondolnánk. A hatalom összeomlott, megkönnyebbülést még azok is érezhették, akik közvetlen szolgálói voltak a hatalomnak, fegyelmi kötöttségektől szabadulni mindig jó érzés. De egy összeomlás sokkoló látvány is, aki rendhez szokott, annak megkönnyebbülése szorongással keveredett. Amelybe a geopolitikai megfontolás is belejátszott: vajon eltűri-e a kihívást a birodalom, s ha nem tűri el, mekkorát üt rajtunk. Túléljük-e? Ráadásul: mint minden ilyen esemény, erőszakos volt ez is, a lehetséges új rendet fegyveres civilek képviselték. Érezhetem-e szabadnak magam, ha az utcára lépve jó esetben géppisztoly, rosszabb esetben géppisztolysorozat fogad? Ebben sincs semmi rendkívüli, a forradalmi

terror a történelem jól ismert jelensége: a párizsi nép csak a kezdeti időkben táncolt az utcán a *Carmagnol* dallamára, Pétervár házai pedig félve gubbasztottak a novemberi ködben, az utcán csak szuronyos járőrök csizmája koppant.

A negyedik szín az eseményekben szereplő mintáké. Megfordítom a sorrendet: a külföldi, korábbi példákkal kezdem. A francia forradalom pátosza, gesztusrendszere, jelképei római mintát követtek. A puritán római köztársaságét. A párizsi nép: a római plebs. A forradalom vezetői: a római reszpublika megvesztegethetetlenjei. A konvent: a római szenátus. Európára szóló rendetlenség, a klasszicizmus rendje jegyében. A magyar negyvennyolc aztán francia mintát követ, nem is olyan távoli klasszicizmus-reminiszcenciákkal, hiszen ez nálunk eleven kordivat még akkor. Párizs viszont túllép a klasszicizmuson ekkorára, az itteni negyvennyolc már romantikus mintákat teremt, a barikádra kiálló hősökkel, akik szent jelszóval az ajkukon hullanak el az ellenség golyózáporában. A Kommün ezekből a mintákból él, a tizenhetes Pétervár viszont alkalmazza az 1905-ös főpróba mintáit, s van olyan nagy, hogy újakat is teremtsen: Auróra-ágyútűzzel, hurrázó katonarohamokkal, daliás tengerészjárőrökkel, páncélvonatokkal, repdeső vörös zászlókkal. Nos, a mi tizenkét napunk majdnem minden korábbi mintát felmutatott. Volt negyvennyolcas pátosz, volt barikádromantika, kis Gavroche is volt (lőszert vitt a barikádra), de bármily meglepőnek hangzik most: szovjet minták is működtek. Járőröztek daliás folyamőrök, a kisfiúk „az ezred fiát” utánozták, a kamaszok az Ifjú Gárda hőseire emlékeztettek, Molotov-koktéllal a kezükben. Amivel a korszak irodalma alig foglalkozott, az éppen ez: a külsőségek, a minták, a jelszavak, az ákom-bákom falragaszok – ha úgy tetszik, a tizenkét nap folklórja.

És persze van ötödik, hatodik és sokadik szín. Olyanok is, amelyek erősségükkel hatástalanítják az enyémeiket. Azon a reggelen egyébként, a tizennegyedik napon, nem értem célba. Fegyvertűz kényszerített visszafordulásra. A Fehérvári út levélszönyegére délelőtti nap süttött már, a kockakövek fölött párák lebegtek: erősebben, mint reggel, szállt az avar illata.

HÁROMSZOR HÁROM KÉRDÉS

Minthogy kurzusváltásban élünk, ideje van az alkalmazkodás művészeinek. Előbb-utóbb a tipológiáját is elkészíti valaki ennek a színtársulatnak, én csak a típusok egyikére hívom fel a tisztelt olvasó figyelmét, azokéra, akik a hátuk mögé rázzák az öklüket, ezért *visszafelé bátraknak* nevezem őket. Amíg benne éltek a viszonyok szorításában, jelét legfeljebb elégedetlenségüknek adták a szorítás miatt, mint bárki más a hazában. Hogy ádáz gyűlölet él bennük, azt csak most fedezték fel magukban, és most boldogítják vele olvasóikat, amikor bátorság nem ehhez kívántatik, hanem a tárgyilagos közelmúlt-szemlélethez. (Góg bácsi a házunkban lakik, Góg bácsi kilencvenegy éves, a ház előtt találkoztam vele, amikor hozzám fordult: „Tudja, mit mondok én magának? Nem is volt mostanában olyan rossz az élet.” „Volt ennél rosszabb?” – kérdeztem. „Hajajj!” „Mikor?” „A Horthy-világban. Akkor rosszabb volt.” Góg bácsi körülnézett és fülemhez hajolt, amikor e bizalmas politikai vallomásra szánta magát. Minthogy azonban nagyot hall, kiabálva beszélt velem. Az ő érdekében remélem, rajtam kívül mégsem hallotta senki.)

A visszafelé bátrak egyike épp a mi lapunkban, az *Élet és Irodalomban*, stilizálta fel magát az elmúlt idők politikai üldözöttjévé, mi sem vagyunk hát jobbak a Deákné vásznánál. Nem időznék sokat annál a marxista pártlap-kritikusként indult

irodalomtörténésznél sem, aki testvérlapunkban, a *Hitelben* ejtett bámulatba hősies ítéleteivel „Kádár Jóskáról”, „udvari bohócnak” nevezett életrajzírójáról, meg arról az ideológiai pártvezetőről, aki öszerinte „fegyverrel fenyegetőzött” az írószövetség legutóbbi közgyűlésén. Csak azért szólok róla, hogy idézőjeles szóeleményei előlegezzék, amit e típus egy harmadik képviselőjénél igyekszem tetten érni: *a gyűlölet szóvirágait*. Kollégámra célok a színházi hetilapnál. Mióta a visszafelé-bátorság divatba jött, meglepő leleményű csokrokat kínál a második oldalon, közvetlenül ama rovat mellett, amelyben – híven a lap tulajdonképpeni feladatához – kedvenc színészek felől érdeklődnek az olvasók, őket ugyanis még mindig a színház érdekli. Nem így kollégámat, őt most a politikátörténet foglalkoztatja, ezért legutóbbi cikke a következőket közli egy egzakttságot kívánó témakörben:

Minek tekinthető Kelet-Európa? A „világ szegyenbe vörösödött foltjának”. Mivel tudott egy művész a kegyencek közé emelkedni nálunk? Súlyos művel nem, „jelentéktelen csacskaságokkal nyomban”. Milyen rendszer kezdődött nálunk a háború után? „Kozák tankokon érkező rendszer.” Ki tanúsított példás magatartást? Aki „odébbállt... és megfogadta, addig nem teszi a lábát az országba, amíg ezek regnálnak”. (Aki mégis itthon maradt – következik a példából szegycslljc magát.) Milyen könyvkiadás működött itt? Amelynek segítségével „a Moszkvából hazatelepített és ott íróknak kinevezett pártpropagátorok vígan ontják pártos elmeszüleményeiket”. Ki állt itt az irodalmi élet fókuszában? „Gergely Sándor állt.” Minthogy rövidke cikkről van szó, ennyi kétes érvényű állítás után kérdéses, maradt-e benne valami is, aminek érvénye van, s fogadjam-e el vizsgadolgozatnak ezt az alkalmazkodó-művészeti stílremeket. A szerző arra szólít fel befejezésül, hogy cikke tanulságait „véssük föl korommal a kéményünkbe”. Javaslom, hallgassunk rá. Véssük fel korommal a kéménybe, mi sem egyszerűbb, mint korommal véssni, a belső fekete felületre véssük fel tehát kollégám ígét. Ő kéri így, bizonyára azért, hogy látva lássák.

És most a kérdések:

Az első: ha már muszáj alkalmazkodni, nem mehetne ez gyűlölködő nagyotmondás nélkül?

A második: ha mehetne, honnan mégis a gyűlölség olyan kollégákban is, akiket senki sem bántott?

A harmadik: vagy épp az a baj, hogy senki sem bántotta őket, ezért saját erőlködéssel muszáj üldözötté felfújni magukat?

*

Annyi minden történik nálunk, hogy a mai történés elhomályosítja a tegnapi. Meglehet, a nyári *Billy Graham-showra* is csak én emlékszem már. Ha így van, hiába várnék tovább kritikai józanságé kollégáim megszólalására.

Illett volna megszólalniuk? Mi tagadás. Nem szégyen az antiklerikalizmus sem (Petőfi is antiklerikális volt), sőt az ateizmus sem szégyen (Veres Péter is ateista volt), de Isten őrizz, hogy most – az újkonzervatizmus térhódításának napjaiban – ilyen aufklér dolgokat reklamáljak. A szimpla ízlést reklamálom.

A magyar egyházak vezetői jelenlétükkel asszisztáltak Billy Grahamnek, az öikuméné jegyében. Mi, a magyar sajtó képviselői, bámész kritikátlansággal asszisztáltunk Billy Grahamnek, a félelem jegyében. Nehogy papfalónak vagy istentelennek nézzenek bennünket. Pedig hát: tisztelet a tisztas papoknak és a derék istenhívőknek, épp az ő javukra kellett volna talpraugrania bennünk a jóízlésnek. Billy Graham ugyanis az amerikai reklám- infantilizmus terméke. Prédikációja tolmácsolásának az övével egybehangolt mozgáskoreográfiája már öt perc után

leleplezte, hogy begyakorolt rutinmutatványról van szó. Gondolatainak alacsony röpte, gondolatmenetének rendezőelv nélküli szertebogárzása és példázatainak vasárnapi iskolás képzeletszegénysége a „földszintes Amerika” szellemi és érzelmi színvonaltalanságáról árulkodott. A Népstadionban hatásra vadászott az a kipszmájling-vallásosság, amely – szerencsés otthoni dajkáltsága okán – képtelen ráérezni a közép-európai, a magyar lelkiségre, vagy a szenvedésnek azokra a mélységeire, amelyekbe az itteni emberek hite és kétsége alá-alámerül. Amikor felszólította hallgatóságát (pokoljárt embereket szólított fel!), hogy álljon föl és (engedelmes nyájként!) gyülekezzen a pódium köré mindenki, aki a prédikáció hatására egészen közel érzi most magát Krisztushoz, sokan fölálltak, mert udvarias közönség a miénk, nem akar csalódást okozni a vendégnek, ha egyszer olyan messziről idejött közénk. Noha fogalma sem látszik lenni arról, hol is van tulajdonképpen.

És most a kérdések:

Az első: ránk, újságírókra vajon kötelező-e ez az udvariasság?

A második: nem kezdi-e ki maradék méltóságunkat a bémész kritikátlanság?

A harmadik: elég-e csak furcsának nevezni a paradox helyzetet, hogy amíg „pangtunk”, forradalmas ideológia üvegharangja borult ránk, mióta pedig reformálunk, konzervatív (liberális, keresztény-nemzeti) eszmék kínálóznak ideológiánkul?

*

A kádári Magyar Szocialista Munkáspárt megszűntét a két héttel ezelőtti kongresszus mondta ki, de megszűnni már huszonhét évvel ezelőtt elkezdett. Akkor, amikor jogelődje 1956-os ársuhanásából fölemelkedvén erősnek érezte magát, s ereje tudatában az engedmények politikájára tért át. Azóta, 1962 óta e párt története a folytonos engedmények története. Engedmények a gazdaságpolitikában (a tervutasítás liberalizálása az iparban, ösztönző munka- és részesedésformák, melléküzemágak, háztájkák a mezőgazdaságban), a társadalompolitikában („aki nincs ellenünk, velünk van”, többes jelölés, alkotmányreform), a művelődéspolitikában („a marxizmus monopóliuma helyett a marxizmus hegemoniája”, az ízlésirányzatok tolerálása, az iskolai származáskategóriák eltörlése, nyitás a világkultúrára). Kialakult és három évtizeden át működött a háromlépéses játék: előre szaladt, nevéhez híven, a gazdasági, a társadalmi vagy a kulturális avantgárd, területet hódított (első lépés); a párt megtorlással fenyegette vagy meg is torolta a vakmerő akciót (második lépés); rövid hatásszünet után a párt törvényesítette a területfoglalást (harmadik lépés). És már indult is az újabb három lépés. Gazdasági példa: a magánvállalkozás engedélyezett alkalmazotti létszámának növekedése az egy szem segéderőtől, a három szem családtagi létszámon át a panzió tizenegy alkalmazottjáig, majd a „Pintér Művek” többszáz-as létszámáig. Kulturális példa: a szerelem és a meztelenség ábrázolásának eszkalációja a prudériától a Jancsó-filmek meztelen lányain, majd a tegnapi „egészséges erotikán” át a mai pornóig. Ha a Magyar Szocialista Munkáspártot sztálinista (ha tetszik: posztsztálinista) pártnak nevezzük, tegyük hozzá azt is: ahány engedményt tett, annyi sztálinista pártkritériumot adott fel. Az engedmények története az *önfelszámolás* története tehát. Amikor 1988. májusi értekezletéig érkezett a párt, egyetlen – bár legfontosabb – kritériumát nem adta még fel: monopolhelyzetét. A felszín vékony rétege azonban olyan nyomás alá került május után, hogy robaj nélkül omlott az alatta tatóngó üregbe. Ettől kezdve fantomlétezés volt a párt léte; ez a párt már nem párt volt. A két héttel ezelőtti kongresszus a befejezett tényeket regisztrálhatta csak, s aminek létrehozását megszavazta, az objektíve is csak új kezdemény lehet most: ez a párt már nem az a párt.

Tömegkommunikációs közvetítésben az jellemezte a fantomlétezés szakaszát, hogy a fantompártnak láthatóan a védekezésre sem volt ereje.

Az egykori író (most önjelölt népvezér) diktátumszerűen közölte a rádióban, mintha erre bárki felhatalmazta volna, hogy járulhatnak a párt tagjai a nemzet elé: csak lehajtott fővel. A párt tagjai közül senki sem tiltakozott a megalázó és erkölcsi alap nélküli diktátum ellen.

Az evangélikus pap (most megválasztott honatya) diadalmasan állt képviselőtársai elé: velem és most megválasztott kollégáimmal vonul be először a demokrácia a parlamentbe, ahová mostanáig legfeljebb illegálisan juthatott – szónokolta. A háromszáz-valahány régi képviselő közül senki sem mondta, hogy ez bizony sértés, ráadásul, így kerek-perec, nem is igaz.

A tanárnő (most amatőr politikus is) levelet írt egy elképzelt reformkommunistának a *Hitel*ben, oly kioktató fölényvel, mint akinek meggyőződése, hogy e fölényhez erkölcsi alapja is van. A finomtollúnak ismert prózaíró *Érintések* című *Hitel*beli széljegyzeteiből is ez az erkölcsi fölény suhintott. Az ilyen-olyan televíziós kerekasztal-műsorok gyakori vendége volt egy ellenzéki fiatalember, aki ironikus mosollyal kísért a fantompárt képviselőjének minden szavát, a kamera pedig ezzel a mosollyal sugallt ítéletet e párról. Amelynek egyetlen tagja sem tiltakozott – még szelíden sem – a pedagóga, a finomtollú író, a fiatalember és az adásrendező bántó fölénye ellen.

És most a kérdések:

Az első: vajon nem az mutatta-e mindennél árulkodóbban a párt fantomizálódását, hogy a hatalmát még nem egészen, de a méltóságát már teljesen elveszítette?

A második: a pozsonyi diétán az uralkodó nemesség önként lemondott hatalma monopóliumáról, 1848-ban, vajon méltóságát is kétségbe vonták-e?

A harmadik: a májusi értekezlet után az uralkodó párt önként lemondott hatalma monopóliumáról, vajon nem csorbítja-e ellenfelei méltóságát is, hogy miközben fantommá semmisült, olcsó diadalkodással búcsúztak tőle?

A második év (1990)

DÉJÀ VU

Ez a *déjà vu* éppen egyéves. Akkor kezdődött a sejtés, hogy amit látok, láttam már. Hogy amit tapasztalok, volt már. Hogy amit átélek, ha nem is én, valakik átélték már. Rokon a helyzetem az övékével.

Huszonhét éve dolgoztam már akkor egy hetilapnál, az *Élet és Irodalom*nál. Abban

az önértésben, hogy mi kritikai lap vagyunk. Nemcsak irodalom- és művészetkritikai, hanem társadalomkritikai is. Erkölcskritikai. Minthogy irodalom, művészet, társadalom és erkölcs szoros politikai-hatalmi meghatározottságban létezett, hát hatalom-kritikai lap is vagyunk. Közvetett és egyre lazuló hatalmi szorításban, de a civil társadalmat képviselve. Lojálisán, mert ez fennmaradásunk feltétele, de sohasem szervilisen. Mint akiket vezérük bensőből vezérel. Abban az önértésben, hogy – ha úgy tetszik – lojálisán ellenzéki lap vagyunk. Amikor a hazai változások nekilódultak, azt hittük, szerepünk van abban, hogy a monolit hatalom felgyorsultan kezdi lebontani magát. Azt hittük, hogy ez csekélyke érdem, de érdem. Hogy köszönet nem jár érte (nem is kellene), még visszaigazolás sem jár. Csak tudomásul vétel. Egy éve annak, hogy érzékelnünk kezdtük: tudomásul vétel sincs. Kétségbevonás van. Megtámadtatás. Új alapítású lapban régi kollégák által. Kurzusfiúk által. Névtelenségből most már előmerészkedő sérült lelkű olvasók levelei által. Gyűlölködő telefonmonológok által, melyekbe még a membrán is belepirult. „Kiszolgáltátok azancien régime-et, tűnjetek el!”

Ekkor kezdődött a sejtés, hogy amit átélek, valakik átélték már. Hogy a helyzetünk rokon az övékével. Aztán megerősödött a sejtés arra a hírre, hogy *Új Tükör* című testvérlapunk, amelynek riportjai ugyancsak hatalom-kritikai élességűek voltak, el fog tűnni (el is tűnt). Tovább erősödött azokra a támadásokra, amelyek a minden ízében kritikai *Mozgó Világ*ot érték, kétségbe vonva legitimitását egy korábbi *Mozgó Világ* legitimitásához képest. Arra a sajtótudósításra, amely szerint bajban van a *Valóság*, ez a színvonalában és lojális ellenzékiességében alkuvástalan folyóirat, alighanem megszűnik. Ahogyan – mint egy másik tudósítás közli – az ifjontian bátor egyetemi újság Szegeden, meg is szűnt.

Már a sejtés kezdetén a nagy, csúnya, cári birodalom képzett föl előttem. Meg az, hogy ennek a hatalomnak nemcsak bolsevik- mensevik ellenzéke volt, hanem polgári ellenzéke is. Értelmiségi ellenzéke. Lojális ellenzéke. És mi várt rá? 1917 radikális váltása. Ez a váltás pedig ugyanúgy elsöpörte, mint a nagy, csúnya cárizmust magát. Hogy érdemei voltak pedig, melyeket illetet volna tudomásul venni? Írماغja sem maradt. Itt a mi mostanit megelőző radikális váltásunk, a század közepén. Ahogyan sokáig mondtuk: a fordulat évében. *Ancien régime*-nek – a Horthy- rendszernek – is volt lojális ellenzéke. Ilyen-olyan. A legitimistától a keresztényszociálison át a kiscgazdapártiig, a polgári liberálisig, a szociologizáló értelmiségiig. A fordulat éve jobban elsöpörte őket, mint az *ancien régiméit* magát. Még Erdélyi József is kedvesebb volt, mint az európai felvilágosultságú Bibó István. Most pedig itt van századvégi váltásunk. Fenyeget az előző rend lojális ellenzékének eltűnése. Hamarosan írماغja sem marad. Úgy látszik, a radikális változások mindig elsodorják azokat, akik mérsékelt előkészítői voltak.

Az iskolákban azt tanítják, hogy a Nagy Francia Forradalmat az enciklopédisták készítették elő. És hogy a forradalom Rousseau *Társadalmi szerződéséből* eredeztette legitimitását. De ha Rousseau eléldégél thermidorig, megúszta volna-e a nyaktilót?

ROKONOK

Értem én a magyar politikai radikálisokat: hatalmat akarnak egy polgárosított Magyarországon, ezért lebolsevikozzák, sőt lefaszítazzák az előző hatalom felszámolásában kezdeményező szerepet játszó, s mégis gyanakodva szemlélt politikai kisebbséget. Értem én a román nemzeti radikálisokat is: hatalmat akarnak egy

románosított Romániában, ezért leszeparatistázzák, sőt leirredentázzák az előző hatalom megdöntésében kezdeményező szerepet játszó, s mégis gyanakodva szemlélt magyar kisebbséget.

A mi itthoni politikai kisebbségünk európai és hazai szocialisztikus hagyományhoz kötődik, nem tud és nem akar lemondani róla, hiszen megkülönböztető sajátosságát, s vele identitását veszítené. Ha azonban úgy szól és úgy cselekszik most, ahogyan identitása diktálja, a magyar politikai radikálisok azonnal felhördülnek, s hangoztatott pluralizmusukról elfeledkezve anatómát kiáltanak. A mi ottani magyar kisebbségünk európai és magyar nemzeti hagyományhoz kötődik, nem tud és nem akar lemondani róla, hiszen megkülönböztető sajátosságát, s vele identitását veszítené. Ha azonban úgy szól és úgy cselekszik most, ahogyan identitása diktálja, a román nemzeti radikálisok azonnal felhördülnek, s hangoztatott nemzetiségi elveikről elfeledkezve anatómát kiáltanak.

Értem én azt is, hogy míg a szocialisztikus gondolkodásban megöszült itthoni magyar ember differenciáltan szeretne ítélni az elmúlt évtizedekről, hiszen ezek az ő személyes életének évtizedei voltak, addig a szocialistának nevezett gyakorlat utálatában cseperedő itthoni fiatal ember sommásan ítélni akar az elmúlt évtizedekről, hiszen ezek nem az ő életének évtizedei voltak. És értem, hogy míg minden magyarba vereségtudatot égetett az első világháborús katonai bukás, gyásszal gondol a román-magyar front ezerkilencszáztizenkilences tisztai összeomlásra és a nemzeti katasztrófa képzeteit kelti benne Trianon, addig minden román győztesnek tudhatja magát, a Budapestig elmasírozó katonák unokáinak, Trianon pedig a nemzeti kiteljesedés dicsőségképzeteit kelti benne. Amíg nemzetek lesznek, addig nemzeti érdekű természetes elfogultságok is lesznek.

Amit nem értek, az a következő:

Nem értem, miért tesz úgy ifjú – vagy nem ifjú – radikálisunk, mintha nem tudná, hogy a szocializmus olyan többszáz éves eszme- rendszer, amely hol gazdagodva, hol elszegényítve emberségnyi sorskérdések vizsgálatára, sőt megválaszolására készítet Európában ma is hitelesen kormányzó, a „váltógazdaságban” egyenrangú szerepet játszó politikai erőket, kiátkozó nyilatkozatokkal aligha lehet egyszer s mindenkorra túlhaladottá hókusz-pókuszolni tehát. Nem értem, miért vesz egy kalap alá hatalomtól megszédült politikai dilettánsokkal olyanokat, akik e dilettancia belső ellenfelei, vagy olyanokat, akik e hatalom jó szándékú támogatói, egyszersmind áldozatai voltak. Magyarán: miért akar nyolcszázézer (a családtagokkal, a szimpatizánsokkal, a jóhiszemű semlegesekkel együtt többmillió) embert bűnbakká stilizálni, miért sérteget, miért oly érzéketlen azok iránt, akiket veszteség ér most a kurzusváltás miatt vagy – nem lévén politikai szélkakasok – még mindig a váltás sokkhatása alatt állnak. Mint ahogy nem értem a román nemzeti radikálisokat, ha úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a dáko-román kontinuitás szakmai vitát kívánó elmélet, amelyet nem szabad politikai gyakorlat eszközévé tenni, hogy Ceausescutól soha nem lehet megszabadulni, ha Lancranjantól is meg nem szabadulnak, hogy Trianon nyereséget hozott nekik, s ami nyereség ott, az nyilvánvalóan veszteség itt. Mitterand nyilatkozatán sem szabadna felhördülni, hiszen csak egy mennyiségtani evidenciát mondott, s nem értem, miért oly érzéketlenek a magyarok iránt, akiket veszteség ért a trianoni országváltás miatt, s – nem lévén nemzeti szélkakasok – még mindig a váltás sokkhatása alatt állnak.

Egy negatívum mindenképp rokonítja a magyar politikai radikálist és a román nemzeti radikálist most: az empátia hiánya.

ÉS MOST?

A második félidejébe léptünk ma annak a kéthetes időköznek, amely az országgyűlési választás első menete és második fordulója közt arra szolgál, hogy átcsoportosítsák erőiket a talpon maradt pártok, a választó pedig eldönthesse, menjen-e szavazni, s ha megy, kibe vesse bizalmát az új felállásban eléje sorakozó jelöltek közül. Hangosak tehát a politikai berkek a taktikai megbeszélésektől: ki lépjen vissza kinek a javára, ki hajlik koalícióra kivel, ki remélhet még több szavazót, még nagyobb győzelemarányt április második vasárnapján. Fontos válaszok várhatók ezekre a kérdésekre, s mert egyebeket alig kérdez bárki, a látszat szerint nem is várhatók fontosabb válaszok.

Pedig a helyzetünk olyan, hogy kérdések sokaságát kellene föltennünk, amelyeknek mindegyike fontosabb választ vár annál, hogy X jelölt fog visszalépni Y jelölt javára, hogy A párt csak C párttal hajlik koalícióra lépni, vagy hogy D párt győzelemaránya nagyobb lesz április második vasárnapján, mint amilyen március utolsó vasárnapján volt.

Időm csak arra elég ebben a rádiós kilenc percben, hogy a sok kérdés közül egyet tegyek föl, és indokoljam is, hogy miért éppen ezt az egyet.

A kérdés (bár jobb bevallanom, hogy kérdéscsokor inkább) így hangzik:

Elég-e a radikális változáshoz, ha az egypárti hatalmat többpárti koalíciós hatalom váltja fel? Elég-e garanciának a parlament, amelyet a hatalom ellenőrzése kedvéért választanak? Elég-e, hogy a politikacsínálásnak csak a kereteiben, az intézményeiben, az eszközeiben, ha úgy tetszik, a technológiájában gondolkozunk? Nem az-e a súlyosabb kérdés: mi fog gyártódni e technológia segítségével? Szabadság? Közboldogság? Vagy gyerekes játék az állampolgároknak demokráciásdi néven az utcán, és az új elitnek koalíciósdi és ellenkoalíciósdi néven a parlamentben? Az utolsó kérdés a csokorban: mi lesz az értelme, mikor lesz csak értelme annak, ami az április nyolcadikai választás után elkezdődik?

Az indokolás pedig, hogy miért éppen ezzel a kérdéscsokorral álltam elő, így hangzik:

Magyarországon éppen három felnőtt nemzedék szenved már attól, hogy utat tévesztettünk. Hogy nincsen vagyonzbiztonság, nincsen vállalkozói biztonság és nincsen törvény előtti személyes biztonság. A mostani gyors változások tavalyelőtti kezdete óta közmegegyezésnek számít, ezt írja az újság, ezt hajtogatja a rádió, ezt mondja a politizáló állampolgár, hogy a biztonságihiány negyven évvel ezelőtt kezdődött. Hogy minden bajunk időszámításának első éve a „fordulat évében” jelölhető meg: 1949-ben. Hogy ami egész volt, ép volt addig, akkor roppant össze.

Ez azonban nem így van. Azért beszélek három nemzedékről, mert az az idő, amikor – Ady Endrével szólva – „minden egész eltörött”, nem négy évtizeddel ezelőtt volt, hanem dupla annyi idővel ezelőtt, a század tízes éveiben. Ha ezt mondom, nem a most sokat emlegetett negyven évet védem, hanem a történelem tényeit védem attól, hogy elfelejtkezzünk róluk.

A tények a következők:

Az 1867-es kiegyezéstől az 1914-es háborúig eltelt csaknem fél évszázad alatt Magyarországon polgári liberális rend alakult ki. Olyan jogrend, amely a szabadság és a boldogulás korszerű garanciáját jelentette akkor. Nagy vagyoni különbségekkel, a vagyonzkülönbségek miatti vállalkozói esélyegyenlőtlenségekkel, s olyan törvényhozással, amely hajlamosabb volt az aranytallér csengését jobban hallani a krajcár cincogásánál. De a vagyonzbiztonság szilárd volt, a vállalkozói biztonság

szintén, s a polgár számíthatott rá: nem fogják törvénytelenül ellenőrizni, zaklatni, elítélni. Ha az utóbbi mégis megtörtént, botrányos jogsértésnek számított, körülötte parlament és sajtó és közvélemény csapott lármát. A pénz- és iparvilágban tehát nagy vagyonok halmozódtak fel („működő tőke”, ahogy ma mondanánk), vállalkozói pályák íveltek a magasba, a törvénygarantálta biztonság fedezékéből pedig azt írhatta az ország miniszterelnökéről Ady Endre, hogy „úrnak, magyarnak egyként rongy”. Ez volt az a csaknem fél évszázad, amelyet „boldog békeidőnek” nevezünk ironikusan. Az irónia, mint minden letűnő korszak esetében, indokolt volt persze.

De:

Ami utána következett, egészen a mai napig, ironikusnál is szigorúbb megítélést érdemel. Kitér a háború 1914-ben, s vele azonnal megrendül a vagyon biztonsága, mind a vállalkozásé, mind a személyisége. A vagyon elrablása vagy tönkretétele háborús érdem lesz. A vállalkozáshoz biztonságot nyer a hadiszállító, de elbizonytalanodik vagy csődbe jut, akinek terveit haditervek keresztezik, tőzdeszámításait hadigazdálkodás, infláció húzza át. A személyiség pedig eltűnik a katonaruhában, ölni az ilyen embert nem bűn lesz, hanem dicsőség. Négy év háború, s az ország a jogrendi szétesés közelébe kerül. Két forradalom is támad, a 18-as és a 19-es, mindkettő egy új jogrend megteremtésének illúziójával. Idejükből csak arra telik, hogy tovább rombolják az előzőt. Legalábbis bajos lenne azt állítani, hogy bármelyik garantálni tudta volna akár a vagyon, akár a vállalkozás, akár a személyiség biztonságát. Ami pedig Orgoványon át Siófokig és a Somogyi-Bacsó gyilkosságig tartott, igazán nem nevezhető a liberális jogrend időszakának. Rövid konszolidációs szakasz kezdődik, már-már a jogrend helyreállítása jegyében, ha nem rontanák frankhamisítási botrányok, ha nem követnék statáriális gyilkosságok, majd zsidótörvények, majd az újabb háború hadijoga (vagyis polgári jogtalansága), a vagyonek kobzások, a vállalkozás- bénítások sorozata, a törvényesített tömeggyilkosságoké a Don- kanyarban és Auschwitzban, s az élet minden vonatkozásának totális bizonytalansága a fronttá vált országban. A magyarok, ahogy regényesen mondtuk, „feljönnek a pincéből”, a szellem legjobbjainak is az a véleménye, hogy a magyar történelem legmélyebb erkölcsi szakadékból jönnek fel, ám hiába a reménykedés, mert itt az újabb szakadék. Vagyis az a negyven év, amelyről olyan sok szó esik mostanában, amelynek emlegetése elfelejtetni látszik az előző negyven évet, amelynek voltak ugyan szigorú és enyhültebb szakaszai, de jogrendje ennek is bizonytalan maradt: se vagyonát, se vállalkozását, se személyes jogait nem védte hatalom az állampolgárnak. Elkobozta inkább, gátolta inkább, semmibe vette inkább.

Mikor lesz tehát értelme annak, ami az április nyolcadikai választás után elkezdődik? Akkor lesz csak, amikor nem négy, hanem nyolc évtized úttévesztése korigálódik, amikor visszatérünk a polgári jogrend egyszer már megtalált útjára, amikor vagyoni, vállalkozói és személyiségi biztonság lesz végre ismét. Ha mi, állampolgárok nem állunk résen most, olyan esélyt szalasztunk el, amelyről nem tudni, kínálkozik-e valaha is még.

SZOBROSDI

A politikai kurzusok ugyanúgy működnek, mint a természetes kiválasztódás. Aki nem tud alkalmazkodni hozzájuk, elpusztul. Aki alkalmazkodni tud, életben marad, s képességeit utódaira is átörökíti. Minthogy a politikai kurzusváltások országa vagyunk,

az alkalmazkodás bámulatos fajtaegyedei fejlődtek ki nálunk, s ezt nem kárhoztatón mondom, ellenkezőleg. Ha él magyar, áll Buda még – alighanem nekik köszönhető. Gazdag választékukból egyet emelek ki most: az altruistát. Neki nincs is közvetlen haszna belőle, úgyszólván kötelességtudatból alkalmazkodik, a köz szolgálatának pátoszától fütve, a túlteljesítés buzgalmával. Történetesen Del Medico Imrének hívják. Szólíthatnák az elmúlt évtized egypárti sajtójának buzgó levelezői közül bármelyiknek a nevéen, hiszen ugyanők a többpárti sajtó buzgó levelezői most. De történetesen Del Medico Imrének hívják.

Levelét, mely különös figyelmünkre érdemes, a *Heti Budapest* című lap közölte. Ne távolítsák el a pártállami korszak politikai jelképszerű szobrainak mindegyikét a főváros közterületeiről, akad köztük néhány, amelyet meg lehetne menteni – levelének ez az egyik üzenete, s ezt a szobordöntögetések divatja idején akár mérsékelő szándékúnak is mondhatnék. A túlteljesítés a másik üzenetben van, amelyet javaslata hordoz. Két szobrot ítél meg- mentendőnek: a Szabadság-szobrot a Gellérthegy tetején és a tanácsköztársasági emlékművet a Városliget szélén, a Dózsa György úton. Ami az előbbit illeti, el kell távolítani róla a szovjet katona szobrát, s azonnal megszűnik kínos történelmi eseményre emlékeztetni, marad egy nőalak, olajággal, afféle *Patrona Hungariae*, aki a várost vigyázza – így a javaslattevő. Ami pedig az utóbbit illeti, a 19-es toborzóplakát lendületes katonaalakjáról mintázott szobrot, csak az eredetére vonatkozó utalást kell eltüntetni, s azonnal megszűnik kínos történelmi eseményre emlékeztetni, marad egy dehistorizált figura, talapzatán ezzel a megjelöléssel: „Hírhozó”. Vagy amit akartok.

Aki nincs most, nem is volt, igazán egyszerű ez. Ne legyen szovjet katona a Gellérthegyen, akkor nem is történt 1944-45-ben semmi. Se felszabadulás, se megszállás. Ne legyen vöröskatona a Városliget szélén, akkor nem is történt 1919-ben semmi. Se nemzeti önvédelmi harc, se társadalmi diktatúra. Ez persze ön- szegényítő lopás, de hát pártállamék is loptak: a polgári liberális és a polgári radikális múltat sinkófálták el a magyar történelemből; Horthyék is loptak: Károlyi Mihályt tagadták ki a magyar történelemből; Ferenc Jóskaék is loptak: a fátyol borult, az asztal terült, örült az úr-rend a Deáki tettnek, ahogy Ady írta. A kurzusváltások országa vagyunk.

A glosszaírás szabályai szerint viccnek kéne most következnie. Néhány példával *ad absurdum* vinni Del Medico Imre javaslatát. Kereszteljük át hollós címerű királyunkat, mert nevével Rákosira emlékeztet, hívjuk Bercinek, mert akkor nem emlékeztet senkire; ne bontsuk le az Erzsébet-hídat, bár a pártállam idején épült, de ha meglátjuk, fordítsuk el róla a tekintetünket; ne mondjunk csütörtököt, mert a csütörtök szláv jövevényszó s ilyenként fegyveres jövevényekre emlékeztet – valahogy így. Én azonban idézettel állok elő, a *Kortárs* idei július havi számában találtam, Illyés Gyula írta naplójába, 1975-ben:

„Mindmáig nincs közolvasmányú, de mégis tudományos igényű könyv a magyar Tanácsköztársaságról... A lélegzetakasztó nagy pillanatról, amidőn a nemzet sorsa és a munkásmozgalom sorsa egy történet lett – arról sincs, amit igényes szem elé bocsássunk, határon belül, határon kívül.”

Lélegzetakasztó nagy pillanat? Mégsincs igényes könyv róla? Ne is legyen. Ez a pillanat nincs – most javasolják, hogy *lopjuk el*. Előállók tehát én is egy javaslattal:

Van a fővárosban, ahol a József körút kiszélesedik a Baross utca kereszteződése vidékén, egy szobor. Bronzfiúcska menekül a nadrágszaggató kutya elől, hóna alatt tyúk, arcán *atyúktolvajok* elszántsága. A talapzaton nincs felirat. Minthogy a kurzusváltások országa vagyunk, sok név kerülhet rá. Váltogassuk havonta a neveket, kezdjük Del Medico Imrével.

LIBERÁLM ARXIZMUS?

Amikor megszorodnak az újragondolandók, megszorodnak a rosszul újragondoltak. Amit pedig rosszul gondolnak újra, olyan, mintha nem is gondolták volna. Mintha meggondolatlanul került volna forgalomba. Mintha rögtönzés teremtené, valamely önös érdek szolgálatában. Nálunk, most, megszorodtak az újragondolandók. És velük a József Attila által is emlegetett „meg nem gondolt gondolatok”. Értelmetlen vagy tévesen értelmezett fogalmak sokasága röpköd és pukkan el a fejünk fölött, mint a tűzijáték rakétája, de nincs okunk gyönyörködni bennük, mert minden más érzést elnyom a szorongás: lehulló csóváikból nem támadnak-c országos bozóttüzek. A terjedelmi korlátok csak annyit engednek meg, hogy egyetlen ilyen csóvára mutassak rá, közös értelmezésre invitálva azokat, akik nem röstellnek velem tartani. Egykori író lőtte az égre, kijelentvén: *a liberalizmus és a marxizmus között nagyon sok azonosság van*. Állítás, amely több hete hangzott el, anélkül, hogy igazát bárki vizsgálta, bizonyította vagy cáfolta volna. Essünk neki.

Pusztán elméleti kérdésről van szó látszólag, ezért elnézést kérek, hogy tanárosan indítom, mintha alapfokú szemináriumi előadást tartanék, amatőr érdeklődők számára:

A társadalmi értékteremtésnek két forrása van: a tőke és a munka. A felröppentett két fogalom, a liberalizmus és a marxizmus, két markáns eszmeáramlatot jelöl, s közülük az első – a liberalizmus – a tőkéhez kötődő, a második – a marxizmus – a munkához kötődő. Ha alapértelmükre csupaszítjuk őket, mindkét eszmeáramlatnak egy szabadságelv a lényege. A liberalizmust a tőke mozgásszabadságának igénye teremtette gazdasági és politikai eszmeáramlattá. A marxizmust pedig a munka mozgásszabadságának az igénye.

A liberalizmus a feudális kötöttségek ellen fordította élet, a harmadik rend – a polgárság – vállalkozói szabadságát követelve. A jobbágyrendszer ellen, hogy a harmadik rend munkaerőt nyerjen, a hűbértörök-rendszer ellen, hogy szabad ingatlanokat nyerjen, a feudumokhoz kötött vámrendszer ellen, hogy szabad kereskedelmet nyerjen; a politikában pedig a kiségiókra töredezettség – nálunk például a nemesi megyerendszer – ellen, hogy a harmadik rend mozgásterét a megteremtendő nemzetállam határáig tágíthassa, sőt nemzetek közötti vámrendszert teremtve óriásrégiókat alakítson ki; a nemesi-egyházi privilégiumok ellen, hogy politikai tényezővé válhasson, sőt e két rend hatalma ellen, hogy saját államhatalmat teremtsen. Olyat, amely védi őt, anélkül hogy gyámkodna fölötte. A polgári állam akkor liberális, ha nem avatkozik be polgárainak se gazdasági, se kulturális, se magánéleti tevékenységébe. Vegytiszta liberális állapotok természetesen nincsenek. Az állami politika mindig alkalmaz protekcionizmust, mindig befolyásol adórendszerrel, mecenatúrával, tekintélyelvi sugalmazásokkal, válsághelyzetekben közvetlen beavatkozásokkal, sőt erőszakkal is. Időben közeli súlyos példa a brit államé, amely brutálisan törte le a bányászok országos sztrájkját.

A marxizmus pedig a tőke gazdasági és állami hatalma ellen fordította élet, a negyedik rend – a munkásság – szabadságát követelve. Attól a világtörténelmi ambíciótól fűtve, hogy a munkásság szabadsága az emberi szabadság teljességét jelentse majd. A tőke társadalmassuljon, a hatalom mindenki demokráciájává alakuljon, a munka alkotássá szépüljön. A kisajátítókat kisajátítják, a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába lép át az emberiség. Minthogy az állam a szükségszerűség birodalmához nyújt erőszakkereteket, a szabadság birodalmában eltűnik majd. Elhal, mert létének értelme is elvész. Elhalását átmeneti helyzet készíti

elő: a tőke államát felváltja a munka állama, amely közvetlen beavatkozásokkal terelgeti az emberiséget a szabadság birodalma felé. Időben közeli torz példa az egész keleti óriásrégióé; reménykeltő példa, mely épp korlátozott voltában ígéri, hogy talán lehet ezt jól is csinálni, a skandináv országoké, amelyekben a jóléti viszonyokat teremtő adórendszer oly súlyosan sarcolja meg a tőkét – a munkásság javára –, hogy ez bizvást közvetlen állami beavatkozásnak számít, ha úgy tetszik: antiliberalizmusnak.

Hogy ezek után igaz-e az állítás, amely szerint nagyon sok azonosság van a liberalizmus és a marxizmus között? Álljon itt még egy anekdota. Gróf Károlyi Mihály korán árvaságra jut, gyámként gróf Andrássy Gyula vállalja a hiányzó apa szerepét. „Fenyegethet-e szellemi veszély most e modern korban, a tizenkilencedik század végén, egy nyiladozó értelmű ifjút?” – kérdi a pótatyja az egyetem tudós professzorát. „Bizony, gróf úr, fenyegetheti – így a professzor. – Van egy léha, ám tetszetős áramlat, amelyet az ifjú gróf vonzónak találhat: a liberalizmus.” „Hogyan óvhatnánk meg tőle? – kérde Andrássy Gyula. És rögtön kérde azt is: – Nem ismer-e Ön, kedves professzor úr, olyan elméleti művet, amely radikális, ezért megsemmisítő bírálatát adja ennek a veszedelmes liberalizmusnak?” „Megsemmisítő bírálatát? – így a professzor. – Sok ilyen mű van, de a leghatásosabbat egy bizonyos doktor Kari Marx nevű professzor írta.” „Nos, hát akkor – mondá a pótatyja szorítsuk rá ifjúnkat eme professzor művének tanulmányozására.” így ismerkedett meg gróf Károlyi Mihály a marxizmussal.

Amiből is az a tanulság következik a vitatandó állításra vonatkozóan, hogy a liberalizmus és a marxizmus között valóban sok az azonosság. Ahogyan sok azonosság van a víz és a levegő között. Mindkettőben sok az oxigén. De próbáljon meg valaki lélegezni a vízben és úszni a levegőben. Meglehetősen nagy különbséget észlel, azt is mondhatnám, hogy halálosan nagyot. És ezen nem változtat, csak az ember roppant találékonyságát dicséri, hogy megtanult lélegezni a vízben: búvárkészülékkel, és megtanult úszni a levegőben: repülőgéppel.

Annak a tanárosan elméleti kérdésnek pedig, hogy mi is a liberalizmus és mi is a marxizmus, az a gyakorlati értelme most, hogy két erő közt folyik nálunk a küzdelem: a vállalkozás szabadságának erői és az állami gyámkodás hívei között. Előbbiek Szövetségnek, utóbbiak Fórumnak mondják magukat, s a marxizmust hevesen tagadják. Küzdelmükből az ország jövőjének kell kikerekednie, és tán még az is elképzelhető, hogy a „tisztá” liberalizmus sem győz, a „tisztá” gyámkodás sem, hanem nevető harmadikként a skandináv változat toppan elénk.

JENCI

– Hogyan töltötte az éjszakát, uram?

A kérdés, amelyben a gyengéd érdeklődés némi tapintatlansággal keveredik – hiszen az éjszaka a legbizalmasabb magánügyek ideje: a szorongásos rémálmodtól az ágybéli vitézkedésekig –, a kérdés sok helyen és sokféle helyzetben elhangozhat. Képzeltető kora nyári reggel is az elhangzás időpontjául, kastélyterasz a helyszínéül; a reggeli fény ezüst evőeszközökről csillan vissza, az asztal hófehér damasztabroszán tea gőzölög a porceláncsészékben, vaj és dzsem várja, hogy finom gyűrűs kezek a pirított kenyér- szeletekre kenjék, a fákon madarak csivitelnek, a mézes edényke fölött szédült méhecske dong, a hű komornyik nesztelenül sűrög az asztal körül, a társalgás halk, visszafogott, és ekkor teszi fel a kérdést nagyrabecsült vendégének a kastély ura:

– Hogyan töltötte az éjszakát, uram?

A kérdést azonban, melyben több volt az újságírói tapintatlanság, mint a gyengédség, én tettem föl most; elhangzásának körülményeiből csak az időpont emlékeztet az előbbieken elképzelt jelenetre: a kora nyári reggel. A helyszín: lakótelepi utcánk Magyarország fővárosában, körülöttünk ritkás fűcsomók az egykori parkosítás emlékeiként, köztük büszke civilizációnk hulladékai: tejes zacskó, Leó-jégkrém üres doboza, választási plakátfoszlányok, májkrémes konzervdoboz, cigarettacsikkek; pad az egyik négyemeletes ház előtt, rajta Jenci, a kérdezett:

– Hogyan töltötte az éjszakát, uram?

Jenci véreres szemmel nézett föl rám:

– Jól, uram. Kora hajnalig. Akkor eleredt az eső. Nyakunkon a Medárd, uram. Ide, a kapu alá húzódtam előle; mikor elállt, vissza a padra. Reggel aztán arra ébredtem, hogy lelógó kézfejemet egy kutya nyaldossa. Csapzott bundája és ázott kutyaszaga volt.

Jencinek, aki így válaszolt kérdéseimre, ugyancsak ázott kutyaszaga volt. Jenci ugyanis, mint ez sejthető, korunk divatos figurája: hajléktalan. Jencinek koszlott télikabátja van, meg egy reklámzacskója, benne azonosíthatatlan kacatok. Tőkebefektetésre buzdító, vállalkozásra serkentő, privatizáló világunkban neki ez az összes vagyona. Ha úgy tetszik, ő privatizál csak igazán: senki nála radikálisabban ki nem vonult a lakóközösségből a legszűkebb magánszférába. Nem fizet fölemelt lakbért, nem kézbesítenek közüzemi számlát neki, nincsen OTP-tartozása, nincs adóhátráléka, sőt adója sincs, személyi igazolványát régen elhagyta, a szavazók nyilvántartásából hiányzik, a téli összeírásból alighanem kimaradt. Jenci tehát hivatalosan nincs is, talán annyira sincs, mint a kézfejét nyalogató reggeli kutya. Az erdők-mezők lakóihoz hasonlóan mozgás- és életteret jelölt ki magának – *revírt*, ahogy az etológusok mondják a sarki önkiszolgáló közérttől a másik sarok zöldségees bódéjáig mozog észak-déli irányban, a két pont között él, Jenci tehát a mi hajléktalanunk, már-már idegenforgalmi nevezetesség; ha télen elmegyünk a járda és a házak közt örökzöldellő bokorcsoport mellett, borzadva és lokálpatrióta büszkeséggel leskeljük a bokrok védelmére bízott paplanaljat és nejlontakarókat: télen itt alszik a mi Jencink. Franciaországot járt lakótársainkban fölidéződnek Párizs hajléktalanjai, a *clochard*-ok is, akik ugyanoly nevezetességei a Fény Városának, mint a Moulin Rouge szépkeblű táncosnői, a Montmartre giccsefestői vagy a vízköpő szörnyek a Notre Dame oromzatán. Vidám fickók a *clochard*-ok, újságpapír a fekhelyük, borosflaska a vagyonuk és világfumigáló szabadságvágy a filozófiájuk; a turistának persze gyanúja támadhat, hogy az idegenforgalom fizetett szakemberei ők már régóta, mint a turistákat el- és kirabló magyar álbetyárok, nehogy a párizsi vadon *clochard* nélkül, a magyar puszta betyár nélkül maradjon. Minthogy padján ülve órákig néz egy első emeleti ablakot Jenci, magam még romantikus történetet is kanyarítottam köréje: mintaférj és apa volt ő eredetileg, bérlője amaz első emeleti lakásnak, míg méltatlan felesége össze nem szúrta a levét egy veterán cirkuszi erőművésszel, s a gálád szerelmespár ki nem lökte az utcára; most ott ül a padon és élő szemrehányásként babonázza az ablakot, hadd érezzék rosszul magukat a fészek bitorlói.

Jencire azonban nem illik sem a párizsi kedély, sem a pesti romantika, amivel szociális lelkiismeretünket nyugtathatnánk. Be kell látnunk, hogy érzésünkül csak a száanalom illik rá; Jenci a szó legközönségesebb értelmében riasztó látvány. Amije kilátszik gönceiből: arca, nyaka és keze, azt a mosdatlanság bronzos-fekete lepedéke borítja, haja és szőrzete molyrágott csomókban szürkéink, sír róla a testi leromlottság, ha egészségét kérdem, fölhúzza mindkét nadrágszárát, lába csupa seb. Jenci a mi szégyenünk.

Azazhogy ezen vitatkozik az írói, az újságírói vagy a társadalomkutatói szakma már

régóta: a miénk-e? Közös szegény-e az, amit finomkodva társadalmi beilleszkedési zavarnak, rövidítve tébézének neveznek, vagy magánszegény inkább? Az a rendszer felelős-e Jenci helyzetéért, amelyben eddig élt, vagy elsősorban maga Jenci felelős-e érte? Utolérhetetlen példaképünk, a legnagyobb magyar publicista, Bálint György nem habozott rendszervádló látványként fölmutatni azt a szürke rongycsomót, azt a koldusszonyt, akit egy kapualjban pillantott meg. Ha rá hallgatunk, Jencit a mi szegényünknek kell nyilvánítanunk.

Ítéletünk próbájaként pedig itt a rendkívüli alkalom. Mintha egy elméleti tételt – amely szerint az egyéni sorsok elsősorban közösségi meghatározottságúak – nem is laboratóriumban, hanem társadalmi méretekben próbálhatnánk ki. Az új rendszer, ugyanúgy boldogságot ígér Jencinek, akár a régi. Lássuk: meg tudja-e tartani ígéretét. Hány évet adjunk neki? Egyet? Kettőt? Hármat? Vajon boldogítja-e Jencit? Kisegíti-e lét alatti állapotából? Vagy tíz évet adjunk? Adhatunk, hiszen Jenci csak látszat szerint öreg, tíz év múlva legföljebb ötvenéves lesz csak. Szurkoltunk már új rendszernek, benne új szakasznak, újrakezdésnek és új mechanizmusnak; vajon van-e még annyi bizodalom bennünk, hogy az alakuló új rend sikerének szurkoljunk?

A végére hagytam a bejelentést, hogy Jencit természetesen nem Jencinek hívják, csak valami ehhez hasonlóknak. Ha kibeszélem most a világ előtt, illet a sajtóetika törvényei szerint álnevet adnom neki. A koszlott télikabáton és a reklámzacskón kívül ugyanis birtokol még valamit. Személyiségi jogai vannak. Mert lehetnek személyiségi jogai olyanvalakinek is, aki maga hivatalosan nem létezik.

TÖBB MONDAT A SZABADSÁGRÓL

Azt írja hírhedt versében Illyés Gyula: „hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban; belőled búzlik, árad, magad is zsarnokság vagy.” Azt mondja rádiós beszélgetésében Eörsi István, hogy meghatározta gondolkodásmodunkat is, magatartásunkat is a Kelet-Európában honos zsarnoki rend, szorításából még a politikai ellenzék sem tudott szabadulni. Azt mondja televíziós beszélgetésében Schwajda György, hogy új színdarabjának lényege egy tragikus felismerés: annyira alkalmazkodtunk a zsarnoksághoz, hogy „úgy is maradtunk”.

Mindhárman azt állítják tehát, hogy az elnyomott hasonul az elnyomóhoz, hogy egymást kölcsönösen feltételezik, hogy egy történet elszenvéde is cselekvő részvételt jelent a történetben. Minthogy költőkről van szó, állításuk természetesen költői túlzás. És nemcsak azért, mert mindig, mindenütt akadhatnak lelkükben szuverén személyiségek, az ellenállás hősei, vagy remetemagányú különcök, akik a rend összes törvényei alól kivonják magukat, hanem azért is, mert van az embernek egy vegetatív életszintje, amely független, vagy függetleníthető a társadalmasított életszintektől: az ember egészséges vagy beteg, jóévtágyú vagy étvtágytalan, élvhajhász vagy puritán, és elnyomásban is az, szabadságban is az. Hogy ízletesnek találom-e a mákostésztát, utálom-e a barna sört, vagy beleszeretek-e a szomszédék Mariskájába, szuverenitásom határain belül maradhat. (Ha telik mákostésztára, ha létezik barna sör, ha van Mariska a szomszédban.) Noha költőkről van szó, állításuk lényege természetesen mégis igaz. Igaz tehát, hogy ahol zsarnokság van, mindenki szem a láncban. Igaz, hogy mindnyájan az éppen uralkodó rend meghatározottságában élünk, még az ellenzék is abban él. És igaz, hogy mindnyájan hasonultunk a rendhez, s hogy „úgy is maradtunk”.

De akkor – hogy a huszadik századiak után a tizenkilencedik század költőinek

kedvenc képével éljek – bábállapotban éltünk mostanáig és élünk most is még. Betokozódva viszonyaink gubójába. Szabadok pedig akkor leszünk, ha – előbújván – pillangóként röpködünk majd a tarka mezőben. Szép, de mai ízlésünk szerint giccsgyanús a látvány: az ember, ez a csúf lárva, megrázkódik a szabadság érintésétől, és káprázatos pillangóvá szépül. Ama ősi vágy szerint, amelyre a mesék is őrzik a maguk változatát a rút kiskacsáról, aki gyönyörű hattyúvá alakul, vagy a békáról, akiből délceg királyfi válik. Költészet és mese? Igen. Giccs? De a legsúlyosabb realitás jegyében. Semmiféle változásnak értelme nincs ugyanis, ha nem leszünk boldogabbak tőle. Ha nem jár személyes és közösségi örömmel. Ha nem szépülünk pillangókká, hattyúkká, királyfiakká. Több párt kell? Lehet. Demokratikus parlament? Persze. Kerekasztal-tárgyalás? Bizonyára. Elszámolt múlt? Hogyne. Gazdasági reform? Igen. Talán még utcanévcseré, szobordöntögetés, kortesnyelv-öltögetés is kell. De nem lehet cél. A felsoroltak között egy sincs, ami cél lehet. Csak eszköz. Még a szabadság, még az is csak eszköz lehet.

A cél – ha banálisán hangzik is – a boldogság. Vagy még banálisabban: az üdv. Az egyén üdve. A Kovács Jánosé. Kovács Jánosnak ugyanis – hogy a legbanálisabbat is kimondjam – egyetlen élete van. Kurtára szabott élete. Ha öröm nélkül múlik el, emberhez méltatlanul múlik el. Embernek pedig emberhez méltatlanul élni, nincs az a sok párt, az a demokratikus parlament, az a körülült kerekasztal, az a gazdasági reform, az az utcanévcseré, amely ezért a gyalázatért kárpótolhatna. Öröm kell, az örömnél pedig a szabadság az eszköze.

Ha ez ilyen egyszerű volna!

A szabadságot ugyanis megváltók hirdetik, és megváltó mozgalmak ígérik Kovács Jánosnak. Lépj be közénk, pajtás. Kovács János belép, és csapdába lép. Amibe belép, annak elköteleződik. És az elköteleződésben benne van a kötél. Amely fogja- fojtja őt. Aki szabadságot ígér, rabságot teljesít. Aki megváltást hirdet, egyéb gazemberségre is képes. Épp most szenvedtük meg gyakorlatban ezt, holott elméletben persze előtte is tudtuk. Legyünk gyanakvóak. A szabadság nem adomány, amelyet másoktól várjunk. A szabadság belőlünk fakad. Szerves képződmény, mint egy fa, amely önnön magjából hajtott ki és terebélyesült lombossá. A szabadság olyan, hogy csak költő segítségével tudom elmondani. Ha igaz az *Egy mondat a zsarnokságról* című Illyés-vers záporozó állítása, hogy ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van, akkor igaz kell legyen az is, hogy ahol szabadság van, ott szabadság van. És csak ott van szabadság, ahol szabadság van. Nem véletlen, hogy egy szabadságról íródott francia vers ihletése működik ebben a zsarnokságról íródott versben, voltaképp a szabadságról szól ez is. Arról, hogy ahol zsarnokság van, ott „jelenvalóan mindenekben” zsarnokság van, szabadság tehát ott lehet csak, ahol „jelenvalóan mindenekben” szabadság van. Nemcsak az alkotmányban, nemcsak a parlamentben, nemcsak a sajtóban. Ahol szabadság van, ott szabadság van „az óvodákban, az apai tanácsban, az anya mosolyában, abban, ahogy a gyermek idegennek felelget”; szabadság csak ott van, ahol „ott van a búcsúcsókban, ahogy így szól a hitves, mikor jön haza kedves; az utcán oly szokottan ismételt hogy-vagyokban”; „ott van a nászli ágyban, előtte már a vágyban (...) tányérban és pohárban, az van az orrban, szájban, hidegben és homályban, szabadban és szobádban (...), mert minden célban ott van, ott van a holnapodban, gondolatodban, minden mozdulatodban; mint víz a medret, követed és teremted; kémeledsz ki a körből, Ő néz rád a tükörből.”

Sokáig idézhetném még, végig idézhetném a szerves szabadság magyarázatául ezt a zsarnokság ellen íródott verset, de most már elég lesz változtatott előjelű idézése annak a strófának, amelyikkel jegyzetemet indítottam. Emlékeztetek rá, hogy így hangzott: „hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban; belőled büzlik, árad, magad is zsarnokság vagy”. Fordított előjellel így hangzik: *hol szabadság van, mindenki szem a*

lánuban; belőled fénylik, árad, magad is szabadság vagy.

Csak ha így lennénk szabadok, kezdődhetne pillangós repülésünk a tarka mezőben.
De lehet-e valami is úgy, ahogy reméljük?

E füzet jegyzetei a Kossuth Rádióban hangzottak el, vagy az *Élet és Irodalomban*, a
Magyarországban, a *Népszabadságban* jelentek meg.

Készült 500 példányban

**Ez a
51
példány**

**ISBN 963 400 419 9
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó: a szerző

Felelős szerkesztő: Tabák András

**910085 Tótfalusi Tannyomda
Felelős vezető: Nagy Lajos igazgató**

Terjeszti: a Téka Könyvértékesítő Vállalat
